

Szerkesztette:
Biczó Gábor

**EGYÜTTÉLÉS
ÉS ASSZIMILÁCIÓ**
*Elemzés a magyar-roma
etnikai kapcsolatokról
és a nyelvhasználat kérdéséről*

EGYÜTTÉLÉS ÉS ASSZIMILÁCIÓ

Elemzés a magyar-roma
etnikai kapcsolatokról
és a nyelvhasználat kérdéséről

Szerkesztette:
BICZÓ GÁBOR

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY, 2024

Kiadó:
ROMA SZAKKOLLÉGIUMOK EGYESÜLET

A kötet Belügyminisztérium és a Roma Kapcsolatokért Felelős Kormánybiztos,
valamint a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság támogatásával
a Roma - program-23-0414 támogatás keretében jött létre.

Együttműködő partnerek:
DEBRECENI EGYETEM GYERMEKNEVELÉSI
ÉS GYÓGYPEDAGÓGIAI KAR
LIPPAI BALÁZS ROMA SZAKKOLLÉGIUM

Szerkesztette:
BICZÓ Gábor

Lektor:
KOTICS József

Olvasószerkesztő:
BICZÓ Henriett

Tördelőszerkesztő:
TIMÁR Tamás

Borítófotó:
SZABÓ Henriett, 2023, Biri.

A kötet kereskedelmi forgalomba nem kerül.

ISBN 978-615-02-2077-2

Nyomdai munkák:
TT Play Kft. – Debrecen

Tartalomjegyzék

Előszó.....	5
Biczó Gábor – Szabó Henriett: Az asszimiláció és a nyelv – a magyarországi romák beilleszkedésének keretdiskurzusa.....	7
Tóth Norbert – Nagygyőryné Kerti Ibolya: A nyelvi asszimiláció jelensége két lokális roma közösségben	43
Szerzők.....	77

Előszó

A Lippai Balázs Roma Szakkollégiumban a 2012-es megalakulása óta folynak módszeres társadalomtudományi kutatások. Az együttélési helyzetek kérdésével foglalkozó vizsgálatok a szakkollégium szakmai működésének részét képezik, a kutatómunkákban a szakemberek mellett a hallgatók is részt vesznek. A kutatási program célja, hogy rávilágítson a magyar-roma együttélési helyzetek diverzifikált és lokálisan eltérő sajátosságaira. A többségében kulturális antropológiai szemléletű vizsgálatok az akadémiai igények mellett három további deklarált funkcióval jellemezhetők.

Egyrészt szükséges a szakkollégiumi hálózatban érintett hallgatóság társadalmi érzékenyítése, és a diákoknak a saját kibocsátó környezetük szociokulturális folyamataira vonatkozó hiteles ismereteiknek az elmélyítése. A szakkollégiumi kutatások célja továbbá, hogy rávilágítsanak azokra a gyakorlati jelentőségű és alkalmazott társadalomtudományi tudáselemekre, amelyek nélkül sem az együttélés sikeres tervezése, sem az ezt szolgáló szakpolitikai döntéshozatali mechanizmus hatékony működése nem képzelhető el. Meggyőződésünk és tapasztalataink szerint a magyar-roma együttélés minőségének előmozdításában remélt léptékváltás előfeltétele a közösségek egymásról tudott kölcsönös ismereteinek elmélyítése. Úgy tűnik, hogy manapság ennek vagyunk leginkább híján.

A Lippai Balázs Roma Szakkollégium kutatási eredményeit több formában publikálja és teszi elérhetővé. A *Studia Cingarorum* sorozat köteteit az anyaintézménnyel, a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karával közösen jelentetjük meg. Emellett a roma kultúra egyik kitüntetett hagyományrétegének szentelt könyvsorozatban, *Fabula Aeterna*, a cigány népmese kérdésével foglalkozó szakmai anyagok közlésére kerül sor. A szakkollégiummal szorosan együttműködő

AntRom filmműhely keretei között készült dokumentumfilmek ugyan- csak az intézményhez kapcsolódó kutatómunka és filmkészítő tevékeny- ség eredményei. Az így keletkezett romológiai szakmai tartalom a hazai felsőoktatásban szervesült és sokfelé beépült a tananyagba.

Jelen kiadványunk egy 2024-ben végzett, de korábbi kutatások anya- gát is felhasználó két tematikus tanulmányra épül. Az írások témája a cigányság nyelvi asszimilációs folyamatainak társadalomtudományi megközelítése. Fontos leszögezni, hogy a kutatás fókuszpontjában nem a nyelvi asszimiláció filológiai, grammatikai vagy szintaktikai szerkeze- ti folyamatai álltak. A szerzők a kulturális antropológiai elemző megkö- zelés perspektívájából a nyelvi asszimilációnak az etnikai együttélési helyzetekre gyakorolt hatását és mechanizmusának értelmezési kereteit tanulmányozták. A nyelvsváltás az etnikai együttélésre hatást gyakorló emblemikus esemény. A kísérő folyamatok, amint az érintettek a je- lenséggel kapcsolatos attitűdjének és mentalitás folyamatainak a megér- tése gyakorlati jelentőségű tudás.

Az első tanulmány az asszimiláció fogalmának a magyar-roma együttélésre érvényes általános összefüggéseibe kínál rövid tudomány- történeti és terminológiai betekintést, majd a konkrét tereptapasztala- tok alapján a szegmentális asszimilációs szemlélet érvényesítése mellett érvel. A második tanulmány két településen, Hodászon és Ibrányban végzett nyelvi asszimilációs kutatás eredményeinek összefoglalását tar- talmazza. A szerzők a Lippai Balázs Roma Szakkollégium munkatársai és a Debreceni Egyetem oktatói.

Bízunk abban, hogy munkánk az olvasó megtisztelő érdeklődésére okkal tarthat számot. Szándékunk, hogy a magyar-roma együttélési helyzetek alakulását tekintve a tapasztalataink szerint szemünk előtt lejátszódó kortárs folyamatokra hatást gyakorló nyelvi asszimiláció kér- désére felhívjuk a figyelmet. A cigány nyelvek eltűnése ugyanis kétség- telenül szegényebbé teszi a többségi kultúrát is, mert ahogy Wilhelm von Humboldt örökül hagyta: minden nyelvi látás, világlátás, vagyis, egyetlen nyelv sem helyettesíthető semmi mással.

a Szerkesztő

1. RÉSZ

BICZÓ GÁBOR – SZABÓ HENRIETT

AZ ASSZIMILÁCIÓ ÉS AZ ANYANYELV – A MAGYARORSZÁGI ROMÁK BEILLESZKEDÉSÉNEK KERETDISKURZUSA

Bevezetés

Az utóbbi években és elsősorban a tömeges migráció globális folyamataihoz kapcsolódva újra felerősödött az asszimiláció fogalmi térehez köthető tudományos diskurzus.¹ Az alapképlet szerint az idegen bevándorló, többnyire eltérő kultúrájú, nyelvű és vallású kisebbségi közösségek állnak szemben a befogadó többségi társadalommal. Az újabb asszimilációkutatások és a kapcsolódó elméletek, különös tekintettel a szegmentális asszimilációra, számos ponton alkalmasak arra, hogy a magyarországi roma közösségek integrációs folyamatainak értelmezését finomítsák. Erre már csak azért is szükség van, mivel a téma hazai diskurzusa láthatóan megrekedt, annak ellenére, hogy a legnagyobb nemzeti-etnikai kisebbségi közösség marginális és deprivált szocioökonómiai, valamint szociokulturális státuszából következő hátrányok csökkentése számtalan formában került felismerésre, ezáltal az egyik legfontosabb közügyünk.

Az alábbi írás célja, hogy a jelen kiadványban közölt második tanulmányhoz, egy aktuálisan két szintéren (Hodász, Ibrány) végzett nyelvi asszimilációs kutatás tapasztalatait elemző íráshoz kínáljon a téma tanulmányozásával kapcsolatban felmerülő újabb szempontokat, és a nemzetközi szakirodalomban felvetett értelmezéseket.

Asszimilációelméleti kontextus

A magyarországi cigányság együttéléstörténete több évszázadnyi kölcsönös tapasztalat felhalmozódását eredményezte. A mindenkori többség a társadalmi élet és a politikai gyakorlat szintjén egyaránt két egymással rivalizáló stratégiát követett. Az egyik az időről

1 A klasszikus asszimilációelméletek újragondolásának programját Richard Alba, a téma elemzésének egyik kortárs doyenje vetette fel, aki 1990-ben megjelent *Ethnic Identity. The Transformation of White America* című művével kritikai megközelítésből vizsgálta az amerikai identitás ethoszának alapkérdéseit. Vö. Alba 1990.

időre visszatérő és felerősödő, majd átmenetileg teret vesztő asszimilációs-integrációs stratégia, amely a 18. századtól, Mária Terézia és II. József rendeleteinek megoldási kísérleteitől, a késő dualizmus kényszerasszimilációs törekvésein keresztül és a Kádár-korszak adminisztratív-politikai eszközökkel forszírozott beolvasztási gyakorlatain át vezet diszkurzív hagyományként egészen jelenünkig.² Másfelől, az intenzíven erőltetett asszimilációs történeti fázisok között jól tapintható intermezzóként bukkan fel a szegregációs-izolációs stratégia, ami egymást erősítő módon részben a többség diszkriminatív és szeparációs eljárásait, illetve a roma kisebbség önszegregatív gyakorlatait egyaránt felöleli.³ Kétségtelen tény, hogy a romákkal kapcsolatos többségi attitűdöt évszázadok óta a fenti ambivalencia jellemzi: integrálni vagy szeparálni. A kisebbség együttélési elképzeléseit szintén és elsősorban az uralkodó többségi attitűd függvényében hasonló kettősséggel jellemezhetjük. Természetesen a magyar-roma etnikai együttélés társadalomtörténetének és asszimilációs mechanizmusainak általános sémába illesztésére irányuló kísérlet legfeljebb a korszakos tendenciák kontúrjainak felvázolására alkalmas. Tapasztalataink és a rendelkezésre álló forrásismeretek alapján a lokális csoportok, és akár az egyéni életutak szintjén az együttélés asszimilációelméletének sémata, legyen az bármennyire is tetszetős elméleti alakzat, csak részlegesen szolgálhat megértési keretként. Jelen rövid áttekintés csupán arra vállalkozik, elismerve a téma szituatív és diverz karakteréből levezethető általános elmélet kimunkálásának korlátait, hogy áttekintse a klasszikus asszimilációelmélet terminológiai és ebből következő módszertani eszközeinek alkalmazhatóságát a kortárs magyar-roma együttélési helyzetek értelmezésére. A fejezet második szakaszában az elmúlt években északkelet-magyarországi színtereken végzett terepmunkák eredményeinek segítségével a roma közösségek nyelvi asszimilációs folyamatainak néhány jellemző tulajdonságára mutatunk rá.

2 Tóth 2006: 48–55. Vö. Kotics 2023: 18–47.

3 A szegregáció kortárs szakirodalma igen bőséges. Lásd pl. Biczó–Szabó 2023: 83–88. és 136–138.

Romák és asszimiláció történet

A magyar-roma együttélési kapcsolatviszonyok alakulásának, ahogyan erre már volt utalás, évszázadok óta meghatározó eleme a többség asszimilációs várakozása. A hazai cigányság a többség részéről érzékelhető nyomásra soha nem reagált egységesen. Már az 1893-as összeírás eredményeit taglaló korabeli elemzések is megjegyezték, hogy egyrészt a közhiedelemmel ellentétben a romák többsége letelepedett életmódot folytat, másrészt gyakori a vegyes, tehát a többséggel közvetlenül érintkező szomszédsági rendszerrel jellemezhető lokális közösségek száma.⁴ A folyamat, tehát egyes cigány közösségek integrációja és asszimilációja az együttéléstől levezethető természetes következményként jól azonosítható tény. Igaz, ezzel párhuzamosan az izolációs és szegregációs gyakorlat felerősödése is tetten érhető.⁵ Az asszimiláció és a disszimiláció párhuzamos jelenléte ugyanabban a szociokulturális térben egymást logikailag kizáró folyamatokként magyarázza a magyar-cigány együttélés diverzifikált valóságát. Ami az egyes roma csoportok esetében szociokulturális sajátosságait tekintve hozzájárult az asszimilációhoz, az más környezetben éppen akadályozta azt. Például ott, ahol a romák más asszimilált etnikai kisebbségi csoporttal izolált környezetben éltek együtt – zempléni Makkoshotyka elmagyarosodott ruszin népessége – ott a vegyesházasságok okán a keveredés olyan mértékűvé vált, hogy az etnikai származás nyilvántartása és megkülönböztetése elveszítette jelentőségét a faluközösség kohéziója szempontjából.⁶ Ugyanez olyan esetben, ahol a hatalmas kulturális

4 Vö. Dupcsik 2009: 70–79.

5 Lásd pl. Kotics 2020. A századfordulón koholt romaellenes „konceptiós” eljárások, például a kassai „emberevő” cigányok pere a szegregációt és a diszkriminációs gyakorlat igazolására irányuló és a korabeli sajtó hathatós közreműködésével megvalósuló kezdeményezések voltak.

6 Az elmúlt években a sárréti Nagyrábén végzett kutatási tapasztalataink alapján a helyi oláh cigány kisebbségi közösség együttélése a többségi református magyar helyi társadalommal hasonló jellemvonásokat tükröz. A romák előrehaladott társadalmi integrációja következményeként a többség alig tartja nyilván, hogy a helyi társadalomban ki tartozik a kisebbségi közösséghez.

távolság miatt, illetve a romákkal együttélő etnikai kisebbségi léthelyzetben élő közösség asszimilációja a többségi társadalomba csak részlegesen valósul meg, ott a cigányság beolvadása a helyi társadalomba lehetetlen. Jó példa erre az észak-baranyai Véménd sváb-magyar identitású lokális népeességének együttélése a helyi beás közösséggel.

Az említett és kiragadott két példa arra alkalmas, hogy a romákkal kapcsolatos többségi asszimilációs várakozás ellenére az együttélés gyakorlatában az esetek szituatív sokféleségét, az értelmezést alapvetően befolyásoló társadalmi tényezőként ismerjük el. A lokális etnikai képletek, valamint az érintett közösségek szociokulturális sajátosságainak partikuláris jellemzői kizárják bármiféle általános asszimilációelméleti magyarázat érvényesítését a történetileg szerves fejlődésen keresztülment helyi társadalmak esetében. Másképpen fogalmazva, a nemzeti politizálás homogenizációs törekvéseinek különböző időszakaiban a más és más intencióktól indított asszimilációs nyomás ellenére a helyi társadalmak életvilágaiban nagyon eltérő folyamatokat figyelhetünk meg az együttélés mindennapi gyakorlatában.

A magyarországi cigányság asszimilációtörténetének új fejezetét nyitotta meg a késő 20. században a hazai roma értelmiség berkein belül kibontakozott vita a társadalmi beilleszkedésről. Két markánsan elhatárolódó álláspont köré szerveződött a korszak meghatározó roma értelmiségi elitje. Lakatos Menyhért, Choli-Daróczi József, Orsós Jakab és Péli Tamás nevével fémjelzett csoport a magyarországi roma közösség társadalmi érvényesülésének útját elválaszthatatlannak tekintette a többségi környezetbe történő beolvadástól.⁷ Személyesen megfogalmazott hitvallásaik és életműveik a roma kultúra értékeinek szentelt és elismertetéséért tett rendkívüli erőfeszítések. Ugyanakkor az együttélés következményeként a roma közösség jövőjét a magyar társadalomban kulturálisan, nyelviileg és strukturálisan szervesült részegységként gondolták el. A 70-es években kibontakozott integrációs elképzeléssel szemben a szűk évtizeddel később fellépő második

7 A téma kifejtésének emblematikus szöveghelye Lakatos Menyhért önéletrajzi ihletésű nagyregénye, a *Füstös képek*. Lásd Lakatos 1979.

értelmiségi generáció, Daróczi Ágnes és Bari Károly fémjelzte álláspont eltérő platformról azt fogalmazta meg, hogy a magyarországi cigányság jövője a kulturális értékek és az ezt hordozó nyelvi identitás ápolására kell, hogy épüljön, elkerülve ezzel a feltétel nélküli asszimilációt.⁸

A rendszerváltás óta eltelt bő három évtizedben a magyarországi roma közösségek kisebbségi etnikai, kulturális, civil szervezetei önálló társadalmi aktorokként, de közel sem egységes szociokulturális stratégia mentén léptek fel ügyük érdekében. A többséggel kialakított együttélési kapcsolat tendenciáit az asszimilációs kitettséggel kapcsolatos megannyi reakció és álláspont jelzi. A többséggel közös nézőpontként azonosítható a társadalmi integráció kiterjesztésében mutatkozó kölcsönös érdekegyezés. A többségében marginalizált és szegény státuszú roma lokális közösségek életminőségének javítása a mobilitási pályák megnyitását feltételezi. Ebben az aluliskolázott cigányság – 81% legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezik – képzése, és a munkaerőpiacon a kvalifikált, magasabb presztízsű és szakértelmet követelő munkakörökben történő alkalmazása a többség és a kisebbség közös érdeke.⁹ A cél megvalósítása komplex stratégiai tervezést követel, aminek érvényesítése előtt az interszekcionális hátránytényezők aggregációja megkerülhetetlen akadályként tornyosul. Mindennek keretei pedig továbbra is megjelölhetők az asszimilációs dilemma fogalmi terében.¹⁰ A kortárs magyar társadalom túlzás nélkül egyik kiemelkedő kérdése, hogy a többség és a legnagyobb nemzeti etnikai kisebbség viszonya milyen irányt vesz a közeljövőben. A társadalmi beilleszkedés feltételei miként alakíthatók úgy, hogy mindkét fél kölcsönösen elégedett lehessen a következményekkel, melynek egyszerre alakítója és elszenvedője.

8 Vö. pl. Majtényi 2012: 59–106.

9 Vö. Cserti Csapó (<https://ormanyasag.hu/wp-content/uploads/2021/03/A-cigany-nepesség-iskolázottsági-szakképzettségi-helyzete.pdf>) A cigány népesség iskolázottsági, szakképzettségi helyzete

10 Lád még Biczó–Szabó 2023.

Asszimilációkutatás, trendek és elméletek

Ha kísérletet teszünk arra, hogy a cigányság asszimilációs folyamatait megpróbáljuk a releváns társadalomtudományi terminológia segítségével leírni, nyilván körültekintően kell eljárunk. A téma tudománytörténetéből ismert klasszikus terminológia és a kapcsolódó elméletek hasznosak lehetnek ugyan, de érvényességük részleges. Az elsősorban az amerikai társadalom elmúlt másfél évszázados fejlődéstörténetének értelmezéséhez köthető elméleti konstrukciók alkalmazása a cigányság asszimilációs folyamatainak tanulmányozására csak megszorításokkal érvényesíthető. Az általános asszimilációelméleti elképzelések adaptációjának korlátai részben az eltérő körülményekből következnek. Az amerikai társadalom fejlődésében a hullámszerűen újabb és újabb tetőpontban jelentkező bevándorlás, a folyamatos migrációs nyomás katalizálta az asszimilációs folyamatokat. Ez az oka annak, hogy a jelenséget értelmező elméletek többsége is elsősorban a migrációnak kitett társadalmakban releváns. Ugyanakkor a magyarországi roma közösségek asszimilációjának értelmezése szempontjából a klasszikus teoretikus elemzések, és a kapcsolódó terminológia korlátozott érvényességgel és részlegesen alkalmazhatónak tűnik. A következőkben néhány fontosabb szempont, a „melting pot”, a strukturális asszimiláció és a kulturális pluralizmus asszimiláció elméleti műveleti értékét tekintjük át a magyar-roma együttélési helyzetekre való alkalmazhatóságukat tekintve.

A „melting pot”, vagyis az olvasztótégely elmélet a 20. század első évtizedeiben került kidolgozásra az amerikai társadalom bevándorló etnikai csoportjainak asszimilációs folyamataival összefüggésben. A fogalom eredetileg Israel Zangwill, egy bevándorló brit zsidó származású, és a cionizmus előfutáraként számon tartott író metaforikus értelemtartalmú alkotása.¹¹ Felfogása szerint a multikulturális amerikai társadalomban a tartós együttélés és a mindennapi életet átható transz-etnikus interakciók a közös földrajzi térben élők egyfajta

„összeolvadását” eredményezi. Pontosabban fogalmazva, a világ különböző régióiból Amerikába bevándorlók szempontjából a társadalmi integráció irányát meghatározza, hogy milyen mértékben képesek alkalmazkodni az etalonnak tekintett fehér, angolszász eredetű és protestáns (WASP) értékvilághoz.¹² Zangwill idealista elképzelése szerint az asszimiláció eredménye az az új kulturális minőség, amit összefoglaló címkével és leegyszerűsítve az „amerikainak” nevezünk.

A „melting pot” hajtóerejét a bevándorlók asszimilációs készzettsége és a befogadó társadalom asszimilációra való nyitottsága képezte. A kölcsönös érdekelttség a beolvadásban arra a meggyőződésre épül, hogy a folyamat eredménye mindkét érintett fél asszimiláns és asszimiláló szempontjából előnyös.

Az „olvasztótégely” a magyar-roma együttélési helyzetekből következő asszimilációt korlátozott mértékben képes körülírni. Ennek egyik oka, hogy a magyarországi etnikai együttélési kapcsolatviszonyok alakulása a románoknál többnyire két tartósan együttélő közösséget illet. A folyamat tehát nem a mobilis – migráció következtében etnikai interakcióba lépő – beolvadó kisebbség és a helyben élő többség kapcsolataként írható le. A „melting pot” metaforikus értelemtartalma csupán az együttélési helyzetek egy kisebb hányadában alkalmas az elemzést kiegészítő műveleti fogalomként. Kutatási tapasztalataink arról árulkodnak, hogy azokon a perifériális lokális szintereken, ahol a roma népesség aránya megnő, és ezzel párhuzamosan a többségi társadalom elvándorlása felerősödik, ott számos esetben új etnikai együttélési képlet alakul ki. A helyben stabilan és hosszú ideje együttélő, előregedő, a helyzetében bennrekedt többségi, valamint a törzsökös roma közösség mellett gyakori jelenség, hogy a környékről „idegen” romák csoportjai telepednek be. Az újonnan érkezők és a két, az együttélésben tartós kapcsolatban élő csoport között a szembenállással jellemezhető konfliktusos viszony gyakori jelenség. A Sárrét egyes településein és a Nyírségben számos olyan szintér ismerhető, ahol a törzsökös romák és

12 WASP, azaz *white, anglosaxon protestant*, az idealizált amerikai ethosz paradigmája.

11 A témával kapcsolatos további részleteket lásd Biczó 2009: 34–36.

a magyarok kvázi koalícióban állnak a betelepülő cigány közösséggel.¹³ A jelenség következménye lehet, hogy a házassági piac kiürülése miatt egyre gyakoribbá válnak az interetnikus házasságok, amit a hosszútávon együttélő kisebbségi és többségi csoportból származó felek közötti párválasztási hajlandóság fokozódása alapoz meg. A magyar-roma vegyes házassági kapcsolatok gyorsan elterjedő gyakorlatát és ennek következményeit az „olvasztótégely” paradigma, legalábbis részlegesen képes a társadalomtudományi érdeklődés szempontjából tárgyilagos témaként körülírni.¹⁴ A magyar-roma vegyesházasság működése kvázi az „olvasztótégely” logikáját követi, ahol a felek között a kulturális jellemvonások átadás-átvételét egyfajta keveredésként foghatjuk fel.

Egy másik, a szempontunkból figyelemreméltó, és az asszimilációelmélet történetéből kézenfekvő módon rendelkezésre álló kategória a strukturális asszimiláció. Az eredetileg Milton Gordon 1964-ben publikált klasszikusában kimunkált fogalom az asszimilációs folyamat egy meghatározott és kulcsjelentőségű fázisát jelöli.¹⁵ Amint az közismert, Gordon az asszimilációs folyamatot egy időben és hét egymásból következő fokozat szukcesszív kibomlásaként jellemezte. Felfogásában a hasonulás két csoport találkozásától a teljes beolvadásig terjed, ami szükségszerű és „egyenesvonalú” (*straight line*) folyamat. Gordon szerint az asszimiláció a strukturális fázisnál válik visszafordíthatatlanná.¹⁶ A strukturális asszimiláció az asszimilálódó fél társadalmi beilleszkedésének azt a szintjét jelöli, amikor az asszimilálódó közösség tagjai nagy számban lépnek be a befogadó társadalom intézményeibe,

13 Kutatási tapasztalataink tanulsága szerint az etnodemográfiai folyamatok következtében számos lokális szintér sajátossága, hogy a magyar-roma együttélés történetileg kialakult viszonyait a kívülről betelepülő és *nonconform* cigány csoportok egész egyszerűen felborítják.

14 A Lippai Balázs Roma Szakkollégium az elmúlt három évben a magyar-roma vegyes házasságok témakörében három lokális szintéren végzet reprezentatív kutatásokat. A Nagyrábén, Nagyecsedén és Ibrányban felvett adatok kiértékelése és összehasonlító elemzése jelenleg is folyamatban van.

15 Gordon 1964. Lásd továbbá a gordoni modell alkalmazását a roma közösségek asszimilációs folyamataira vonatkozóan Szabó 2023.

16 Biczó 2009: 50–51.

formális és informális csoportjaiba, és válnak aktoraivá etnikailag heterogén környezetüknek. A folyamat sebessége annak a függvénye, hogy az asszimilálódó közösség mennyire működik összetartó, kompakt csoportként. Gordon az amerikai példákon keresztül rámutatott arra, hogy hatalmas eltérések lehetségesek a számszerűen kisebb, rosszul szervezett (izlandi, norvég), valamint a kibocsátó társadalom teljes struktúráját lefedő, nagyobb lélekszámú (német, koreai) etnikai közösségek strukturális asszimilációja között. Álláspontja szerint a strukturális fázis az asszimilációs folyamat mérföldköve, ha ez végbe megy, az asszimiláció további fokozatai a teljes beolvadásig bezárólag automatikusan bekövetkeznek.

Az asszimiláció harmadik szakaszában a strukturális asszimiláció elkerülhetetlen következménye a nagyszámú etnikumközi (vegyes) házasság, amely kiemelkedő ismérve a hasonulási folyamatnak. A Gordon által használt szakkifejezéssel amalgamációnak nevezett fázisban a biológiai keveredés következményeként az 'idegen' csoport elveszíti etnikai identitását. A házassággal lezajló összeolvadás esetében nyilvánvaló, hogy a befogadó, domináns közösségből érkező fél a második generáció etnikai és kulturális identitását meghatározó minták elsődleges forrása.

A gordoni rendszerben az asszimiláció negyedik fokozata a strukturális asszimiláció szakaszához hasonlóan meghatározó következményekkel jár. A hasonulási folyamat az asszimilálódó egyén önmeghatározásának alaprétéget képező identikus tényezők szintjén fejt ki hatását. Gordon szerint az asszimilálódó fél identitásváltáson megy keresztül akkor, amikor az önmeghatározás szempontjából nem a saját csoport etnikai vagy nemzeti jegyei alapján definiálja helyzetét, hanem a befogadó társadalom elvárásai szerint. Az identifikációs asszimiláció mélysége az asszimilálódó egyén a befogadó csoport iránt tanúsított elkötelezettségének, szolidaritásemélyének elmélyülésében játszik meghatározó szerepet.¹⁷

17 Biczó 2009: 50–51.

A roma-magyar együttélés kortárs folyamatait tanulmányozva a gordoni strukturális fázis elemzési értéke figyelemreméltó műveleti jelentőséggel bír. Az alsó középosztályosodási strukturális mobilitásban érintett roma közösségekben jól megfigyelhető folyamat a többségi minták átvétele és a normákhoz történő tudatos igazodás kulturális értékévé válása.¹⁸ A megfontolt és korlátozott számú gyermekvállalás modellje, amit az egzisztenciális lehetőségek, a jövedelmi viszonyok és a gyermekeknek elgondolt, tervezett jövő következetes megvalósításának igénye motivál, lényegében a strukturális beilleszkedés előszobája. A munkaerőpiacon az egyébként előregedő magyar társadalomban a fiatalabb korösszetételű roma munkavállalók iránti kereslet növekedése, és egyes csoportokban a javuló tanulási mutatók eredményeként megszerzett szakképzettség gyakorlatilag már a strukturális asszimiláció eseménye. A növekvő számú és állandó munkahelyi interakció ugyancsak kedvező körülménye az asszimiláció előrehaladtának.

A fenti folyamatok természetesen nem érvényesek az ugyancsak egyre nagyobb számú végletesen leszakadó, szegregált és mélyszegény csoportokra, ahol alapvetően ellentétes tendenciák írhatók le.¹⁹ A többség és kisebbség kapcsolatainak devolúciója, és az ezzel járó diszsimilációs folyamatok felerősödése párhuzamos jelenség. A kortárs magyar-roma együttélés folyamatait uraló kettősség a hazai cigányság végletes szétszakadásának egyben következménye és oka. Míg a társadalmi mobilitásban érintettek beilleszkedése okkal írható körül a strukturális asszimiláció értelemtartományában, addig a deprivációval sújtott és marginalizálódott közösségek együttélési pályája éppen ellentétes.

Kutatási tapasztalataink szerint a jelen elemzés alapvető témáját képező nyelvi asszimilációs folyamatok is kezelhetők a strukturális fázis jelenségeként. Az eddig anyanyelvi beszélő környezetként funkcionáló lokális zárványokban manapság válik tömegessé, hogy a romani valamely dialektusát anyanyelvként beszélő szülők otthon magyarul

18 Vö. Biczó–Szabó 2021.

19 Vö. Biczó–Szabó 2023.

kommunikálnak a gyermekeikkel annak érdekében, hogy az intézményi beilleszkedésüket elősegítsék. A tudatos döntés spontán reflex, aminek a fő mozgatórugója a nyelvváltással remélt strukturális nyereség.

A klasszikus elméleti repertoárból kiemelésre méltó harmadik műveleti kategóriaként röviden essen szó a kulturális pluralizmusról. Az összetétel nem egy szigorúan kimunkált elmélet, sokkal inkább az asszimilációs folyamatról való gondolkodás az 1980-as évektől elterjedő, megtermékenyítően új szemlélete.²⁰ A Milton Yinger, Beth B. Hess és kortársaik a kulturális pluralizmust az asszimiláló csoportok társadalmi keretek közé történő beilleszkedésének sajátos módjaként képzelte el, melynek lényege, hogy a közösségi élet jellemzőit, hagyományait az etnikai csoport szándékai szerint megőrizheti. A befogadó közösség toleráns és empátikus beállítódása itt egybeesik az asszimiláló fél tevőleges hajlandóságával saját kulturális örökségének identitáskonstitutív tényezőként történő fenntartására.

A befogadó többség és a beilleszkedő kisebbség nézőpontja között a kölcsönös elfogadás érdekében táplálkozó felismerés arra épült, hogy az asszimiláló fél semmilyen tekintetben nem jelent veszélyt. Míg az amerikai társadalom fejlődésének elsősorban a késő 19. századi és kora 20. századi szakaszában a tömeges bevándorlás és a kontinensnyi ország népességén belül a migrációs háttérű csoportok hatalmas aránya félelmet generált, és ezzel táptalajul szolgált a kikényszerített asszimiláció társadalmilag támogatott politikai gyakorlatának, addig ez a felfogás a 20. század végére háttérbe szorult. A multietnikus és multikulturális társadalmakban a kisebbségek erőforrásként, és a rezilienciát fokozó adottságként funkcionálnak.

A magyar-roma együttélésekről és ehhez kapcsolódva az asszimilációs diskurzus részeként a beilleszkedésről folyó párbeszédben a kulturális

20 A fogalom megjelenése az 1920-as évekhez köthető, míg első elméleti jelentőségű feldolgozására a 1960-as években került sor. Szemléletformáló asszimilációelméleti keretparadigmává csak később, az 1980-as évektől vált. Biczó 2009: 52–59.

pluralizmus eszméje, még ha csak részlegesen is, de kezd gyökeret verni. A hátrányos helyzetű, és többségében roma közösségek integrációjának előmozdításában teret nyerő roma származású szakpolitikai elit befolyása és munkájának eredményei a többség számára fontos üzenetek. A hazai cigányság kulturális mozgalmi, hagyományai iránti többségi kíváncsiság olyan affirmatív tényező, ami a kulturális pluralizmus kibontakozását segíti elő. Kutatási tapasztalataink szerint manapság nem ritka, hogy egy vegyes lakosságú perifériális település köznevelési intézményében tevékeny roma származású pedagógusok etnikailag vegyes csoportjában cigány hagyományörző foglalkozás, akár nyelvtanulás is előfordul, amit adott esetben a többségi szülők is támogatnak. A ma még inkább ritka kivételként megfigyelt és elemzett jelenséget nem túlértékelve is le kell szögezni, hogy a lokális szintér együttélési kapcsolatviszonyainak fejlődése megalapozta a kulturális plurális látásmód létjogosultságát.

Az eddig röviden vázolt és az asszimiláció elméletétörténetéből vett három példa mellett a téma kortárs vizsgálatának egy újabb teoretikus megközelítése azonban figyelemre méltó módon emelkedik ki.

Szegmentális asszimiláció

Az ezredfordulón népszerűsége szert tett elmélet egyik megfogalmazója, Min Zhou 1997-ben publikálta az azóta már rengeteget hivatkozott és legalább annyi vitát kiváltó programadó írását az *International Migration Review* hasábjain. *Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation* címmel közölt elméleti tanulmány nem véletlenül jelent meg egy a migráció jelenségének tanulmányozására specializálódott szakfolyóiratban.²¹ Zhou alaptétele, hogy a mindenkor befogadó társadalomba érkező idegen etnikai csoportok közösségei eleve nem homogén entitások, de sokkal inkább tagolt képződmények, amelyek aztán eltérő tulajdonságokkal jellemezhető lokális életvilágokkal kerülnek együttélési kapcsolatba. A szegmentális asszimiláció

21 Zhou 1997; Lásd még Waters et.al. 2009; Vermeulen 2010.

lényege, hogy a hasonulás sem az asszimiláló sem az asszimilálódó fél részéről nem tekinthető homogén folyamatnak. Ennek oka, hogy mindkét érintett oldal diverz és heterogén csoportok, eltérő szociokulturális tulajdonságokkal rendelkező kisközösségek laza halmaza.

Zhou tanulmányában a klasszikus asszimilációelméletek kritikájából indult ki. Az egyenesvonalú elmélettel kapcsolatban megfogalmazott kifogásokat konkrét megfigyelésekből vezette le.²² Ezek lényege az volt, hogy például a Gordon által feltételezett asszimilációs fejlődésszintek olyan hipotetikus és spekulatív keretek, aminek az antropológiai tények egész egyszerűen nem felelnek meg. Zhou külön kiemelte például a családon belül megfigyelhető eltérő asszimilációs pályákat, és nem csak intergenerációs értelemben, de akár az egygenerációs testvérek esetében is. Érvelése szerint az asszimiláció rendkívüli diverzitással jellemezhető komplex társadalmi folyamat, amelynek fontos ismérve, hogy ugyanazon etnikai közösség eltérő jellemvonásokkal rendelkező – iskolázottság, kulturális hagyománykészlet, nyelvhasználat, kibocsátó terület regionális sajátosságai – csoportjai szükségszerűen eltérő módon alkalmazkodnak a befogadó közeg asszimilációs kihívásaihoz. Felfogásában mindez fordítva is igaz, mivel az asszimilációs készítés, tehát a bevándorlók irányába kifejezésre juttatott asszimilációs várakozás a befogadó társadalom más és más csoportjaiban ugyancsak különböző formában fejt ki hatását.

A szegmentális asszimiláció elméletének jelentősége elsősorban abban áll, hogy rámutat a folyamat dinamikus és diverzifikált jellegére. Az elmélet kiterjesztése és alkalmazása a hazai magyar-roma együttélési helyzetekre akkor lehetséges, ha érvényességi tartományát hozzáigazítjuk az etnikai reláció mindenkor szituatív és lokális feltételeihez. A legfontosabb leszögezni, hogy az elmélet azon összefüggései, amelyek a migrációs mozgás következményeként kialakult etnikus interakciók specifikációit állítja a középpontba, a magyarországi viszonyok között figyelmen kívül hagyhatók. Mivel a mind történetileg, mind lokális szociokulturális adottságaikat és szocioökonómiai

22 Biczó 2009: 54–55.

státuszukat tekintve rendkívül heterogén roma közösségek asszimilációs mintázatai hatalmas eltéréseket mutatnak, ezért a szegmentális megközelítés igen hatékonyan támogathatja az értelmezést. Azaz, ha a tételt megfordítjuk, a befogadó társadalom különböző csoportjai is eltérő módon viszonyulnak a roma kisebbség integrációjához és az ennek előfeltételeként elgondolt asszimilációs folyamatokhoz.

A szegmentális asszimiláció értelmezési tartományában az asszimilálódó és az asszimiláló felek diverzitása jól érvényesíthető elemzési szempont. A csoportok közötti különbségek figyelembevétele egyszerre jelenti mindkét fél – asszimilálódó és asszimiláló – kulturális, társadalmi, ökonómiai és strukturális jellemvonásainak számon tartását és az ebből az asszimilációs folyamattal kapcsolatban levezethető attitűdök ugyancsak rendkívül diverz jellegének tanulmányozását. A magyar-roma együttélési helyzetekben a státuszváltozók sokasága és a variációk nagy száma miatt a szegmentális szemlélet termékenyítő megközelítés lehet. Annak feltérképezése, hogy milyen eseti tulajdonságokkal jellemezhető csoportok állnak együttélési kapcsolatviszonyban rávilágít arra, hogy az asszimiláció nem homogén folyamat. Azok a sematizáló modellek, amelyek az asszimilációt olyan egyetemesen érvényes jelentéssel jellemezhető társadalmi algoritmusra igyekeznek visszavezetni, ami minden együttélési helyzetre kiterjeszhető, a magyar-roma relációban kudarcra vannak ítélve.

A szegmentális asszimiláció módszertani jelentőségű elméletként történő kiaknázásának egy további feltételére ugyancsak fel kell hívni a figyelmet. Az, hogy esetünkben, tehát a magyar-roma együttélési helyzetekben mindkét fél önmagában is heterogén csoportként vesz részt az érintkezési kapcsolatviszonyokban, ezért eltérő asszimilációs pályákat fut be, szinte banális megállapítás. Annak tükrében azonban, hogy minderről a társadalomtudományi gyakorlatban ez ideig kevés szó esett, valamint az elemzések többnyire az „egyenesvonalú” asszimilációs megközelítésből indultak ki, felértékelik a szegmentális megközelítés jelentőségét. Az elmélet keretei között kibontakozó asszimilációfelfogással azonban óvatosan kell bánnunk. A szegmentális

szemlélet ugyanis egy további leegyszerűsítő értelmezés veszélyével fenyegeti az elemzőt. Akár úgy is tűnhetne, hogy a szegmentális gondolkodás az „egyenesvonalú” asszimiláció kritikai elutasításával a folyamatot multilineáris jelenségként állítja be. A magyar-roma együttélési helyzetek következményeként kibontakozó asszimilációs helyzetekre vonatkoztatva ez azt jelentené, hogy bár elismerve az asszimiláló és asszimilálódó csoportok szituatív és partikuláris különműködésének jelentőségét, a végeredményt tekintve az eltérő pályákon befutott hasonlástörténetek ugyanazt eredményezik. Kutatási tapasztalataink tükrében úgy tűnik, hogy az asszimilációs folyamatok polifon regisztere éppen azt tudatosítja, hogy két közösség együttélési gyakorlatainak eredményeként kibontakozó hasonulás lényege a folyamat, és nem a végállapot. A romani vagy a beás valamely dialektusát még beszélő közösségek akkulturációs jelenségeként leírt nyelvváltás eseménye és asszimilációs következményeinek különböző esetei igazolják, hogy a szegmentális megközelítés lényege éppen a folyamatesemény különbségeként ragadható meg. Minden nyelvi asszimilációs helyzet strukturális logikája különbözik, annak ellenére, hogy a nyelvváltás tárgya a cigányról a magyarra történő áttérés. Az érintett lokális közösségek szempontjából és a társadalomtudományi érdeklődés számára annak a megértése, hogy saját feltételeik szerint milyen események következnek ahhoz, hogy valaki elhagyja az anyanyelvét, sokkal fontosabb, mint maga a tény, tehát az asszimilációs folyamat végeredménye, a nyelvváltás.

A vázolt megközelítésben a szegmentális szemlélet jelentőségét abban ragadhatjuk meg, hogy párhuzamosan alkalmas az asszimilációs folyamat elemzésekor az együttélési helyzetek partikuláris különműködését érvényesíteni és a hasonulást jellemző változások dinamikáját értelmezni.

Nyelvi asszimiláció és a romák nyelvváltása

Multietnikus társadalmakban az együttélést közvetve befolyásoló egyik fontos kulturális tényező az együttélő közösségek hagyománykészlete.²³ Ennek alakulását a kortárs vidéki lokális közösségekben, a magyar-roma együttélési helyzetek esetében az akkulturációs folyamatok jól magyarázhatóvá teszik. Ebből következőleg az együttélésben adott asszimilációs kitettség alakulását mindkét érintett fél esetében a kulturális jellemvonások átadása, átvétele, vagy éppen elhagyása és cseréje alapvetően befolyásolja. A következőkben elsősorban az anyanyelv és a nyelvhasználat kérdéskörét vizsgáljuk meg Északkelet-Magyarországon vidéki, lokális társadalmakban végzett terepkutatásaink eredményei alapján.

Az etnikum specifikus hagyományelemek közül a nyelv és a nyelvhasználat minősége a hagyománykészlet megőrzésének, valamint a lokális kollektív identitásnak meghatározó eleme. A magyarországi roma anyanyelvi beszélők száma folyamatosan csökken.²⁴ A vonatkozó statisztikai adatok és a terepi tapasztalatok egyaránt azt tükrözik, hogy a szemünk előtt lejátszódó gyorsuló ütemű nyelvi asszimiláció a zárt, elsősorban a romani valamely dialektusát, vagy a beást beszélő cigány közösségeket súlyosan veszélyezteti. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyelvhasználat minősége kulturális markerként egyúttal az asszimilációs kitettségről és a folyamat intenzitásáról is árulkodik. Az együttélésre közvetlen hatást gyakorló etnokulturális hagyománykészlet elemei közül az anyanyelv használata, a vallási-felekezeti élethez kapcsolódó szokások, a folklór, az etnikus norma- és szabályrendszer közösségi jellegzetességei, tehát az etnicitás központi elemei azok, amelyek a multietnikus kapcsolatokat befolyásoló kiemelt jelentőségű tényezők.

Kutatási tapasztalatainkra építve a cigányság nyelvi asszimilációjának általános és kulturális antropológiai szempontból megragadható jellemvonásairól három vidéki, multietnikus településen, Hodászon,

23 A témához kapcsolódó részletes leírást lásd Szabó 2023.

24 Kemény–Janky 2003: 17–22.

Nagyecsedon és Nyírvasváriban végzett kutatások alapján kínálunk rövid áttekintést.²⁵ Az együttélő magyar és cigány etnikai részközösségek kapcsolatait meghatározó hagyományelemek közül az anyanyelv és a nyelvváltás folyamatai kiemelkedő jelentőségűek. Az etnikai együttélés mindennapi gyakorlatának alakulására hatást gyakorló, és a kulturális távolság alakulását befolyásoló etnikus hagyományelemként a nyelvhasználat emblematikus funkcióval jellemezhető. Az, hogy egy roma lokális közösség fenntartja vagy feladja anyanyelvét, túlmutat az asszimiláció depravációs – veszteségeseményként elkönnyvelhető – értelmezésén. A nyelvváltás, tehát az együttélő többség nyelvének az átvétele egyúttal a közösségek között húzódó határvonal fő tartópillérének a kiiktatását jelenti. Mivel az anyanyelvű roma közösségek gyakorlatilag mindegyike kétnyelvű, ezért a cigány valamely változatának használata a mindennapi kommunikációban egyúttal a többség irányában fenntartott távolság eszköze. A hivatkozott kutatási szinterek mindegyike a magyar, a romungró és az oláh cigány közösségek együttélésének helyet adó lokális társadalmak. A relatíve zárt oláh közösségek által beszélt nyelv, a cerhári dialektus használatának alakulása fontos általános következtetéseket enged a nyelvi asszimiláció általános folyamatjelenségeire vonatkozóan.

Az egyik kutatási szintér esetében, Nyírvasváriban került megfigyelésre, hogy a cigány nyelv a családon belüli átadására napjainkban is nagy hangsúlyt fektetnek. *„Azért fontos, mert olyan társadalomban élünk, ahol a kultúra megtartása ebben rejlik. Ez egy összetartó erő, hogy ha cigányul beszél valaki. Ha ez elmúlik, akkor a kultúra is legyengül.”*²⁶

25 A Hodászon, Nyírvasváriban és Nagyecsedon végzett terepkutatásokat Szabó Henriett 2018 és 2023 között végezte. Jelen dolgozat a terepi nyelvi asszimilációs folyamatok elemzését tárgyaló szakaszai részben a *Variációk az együttélésre* címmel publikált monográfiában tett megállapítások kibővített és átdolgozott változatai. Emellett az elemzés az AntRom Filmműhely két dokumentumfilm-sorozatában – *Kisvilágok és „Kik vagyunk... és miért?”* – elkészült 18 epizóddhoz 2018-2024 között végzett kutatások során rögzített ismeretek értelmezésére támaszkodik.

26 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019. (Szabó Henriett gyűjtése)

A nyelv, mint a kulturális identitás egyik alappillére, legalábbis a hivatkozás erejéig, a vizsgált cigány társadalomban kitüntetett szerepet kap. A helyi oláh közösség viszonya a nyelvátörökítéssel kapcsolatban bizonyosan elválaszthatatlan a cigányok helyi társadalomban betöltött helyétől. A többségi görögkatolikus közösségtől elszigetelt szegregátumi lakókörnyezet olyan izolációs helyzet, amelynek a fenntartása mindkét fél, a romák és a magyarok részéről is tudatos törekvés. Az etnikumközi interakciók számának korlátozása nem okoz nehézséget, hisz a településen kis számban rendelkezésre álló munkahelyeken gyakorlatilag nem foglalkoztatnak romákat. A helyi többségi civil kezdeményezésekben, ahogy a gyülekezetben, a romák egyáltalán nincsenek jelen. Érdekes, hogy a szegregátum peremén működő bolt és kocsmá szintén hozzájárul a találkozási helyzetek számának korlátozásához. A két párhuzamos helyi társadalomban az egymás mellett élés gyakorlata elvileg kedvez a cigány nyelvhasználat megőrzésének. A tereptapasztalatok alapján a cigány nyelv presztízsét nem a helyi többséghez történő jobb alkalmazkodás közösségi igénye kezdi ki. A családi nyelvhasználat mellett dilemmaként merül fel a gyerekek magyar nyelvtudásának javítása, elsősorban az iskolai és később a sikeres munkaerő-piaci érvényesülést szem előtt tartva.

Nyírvasvárival szemben Nagyecsedben megfigyelhető jelenség, hogy míg a 40-es éveiben járó oláh cigányok még beszélnek a nyelvet, a gyermekeik már nem, vagy csak ritkán, esetleg az otthoni-családi környezetben használják azt. *„Az iskolában nem beszélnek cigányul. Ott. Lehet, hogy otthon egymással igen, de főleg magyarul beszélnek. Mert az egy emelkedés nekik. Egy szint, amikor már „csak” magyarul beszélnek, és nem akarják a cigány nyelvet ott beszélni.”*²⁷

Megfigyelhető, hogy sok oláh cigány családban tudatosan nem tanítják meg a nyelvet azért, hogy a magyart minél tökéletesebben elsajátítsák, és könnyebben beilleszkedjenek az iskolában. A nagyecsed-i közösségben felvett interjúk elemzéséből kiderült, hogy a nyelvi

27 Interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018. (Szabó Henriett gyűjtése)

asszimilációs folyamatot az oláh közösség reflexív tudatossággal kezeli. Felfogásuk szerint bizonyos szokások elhagyása, az anyagi kultúra egyes elemeinek a feladása, az értékrendben megfigyelhető változások a többségi társadalomhoz történő alkalmazkodást elősegítő események. Az asszimiláció előszobájának tekintett akkulturáció tehát nem veszteség, hanem az oláh közösség társadalmi beilleszkedésének a feltétele. Ezek szerint, ahogyan érzékelhetővé vált a normáknak, szokásoknak a felhagyása, annál nyitottabb lett a kapcsolat a két etnikai közösség, a magyarok és az oláh cigányok között. Ennek alapján az egyik jól megfigyelhető akkulturációs jelenség a nagyecsed-i közösségben beszélt cerhári dialektus fokozatos feladása, amit a fiatalabb generációk esetében az anyanyelvű családokban is a napjainkban lejátszódó nyelvváltásként érzékelhetünk.

Emellett érdekes, hogy a fent leírt jelenség ellenfolyamataként a cigány nyelv fenntartására irányuló törekvés is megfigyelhető, amennyiben annak értéként történő továbbadását feladatként határozzák meg. *„A cigány nyelvet beszélni [...] már az értelmiségieknél jön elő, akik fejből, tudatosan tudják, hogy ez érték, ezt nem szabad elfelejteni, ezt használni kell. [...] akik középiskolába mennek, ott még nincs meg ez a tudás, [...] hogy értékeljék azt, ami nekik van.”*²⁸

A nagyecsed-i oláh cigány közösség nyelvi asszimilációjának folyamatát nyilván számos további lokális tényező alakítja. Ezek közül kiemelkedő tény, hogy az eredetileg szegregátumi környezetben, a település északi peremén élő oláh családok többsége fokozatosan beszivárgott a városba, és többségében vegyes szomszédsági környezetben telepedett meg. A magyarokkal való együttélés, majd később a többségi normák tudatos átvétele, például a tanulás presztízse, a hagyományos viselet elhagyásával az alkalmazkodási készség kihangsúlyozása, mind olyan elemek, amelyek elővetítették a nyelvváltást. Egy másik, ugyancsak fontos tényező, hogy az oláh közösség orientációját a többségi életvilág normatív gyakorlatainak

28 Interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018. (Szabó Henriett gyűjtése)

befogadása irányába erősítette az, hogy a településen együttélő, szegregált romungró közösséggel szemben adott kulturális távolságot igyekeztek fenntartani. A magyar átvétele, a nyelvi asszimilációs esemény az oláh közösség modernizációjának emblematisz mozzanata.

A harmadik szintéren, Hodászon szintén a cigány nyelv cerhári dialektusát beszélő oláh közösség él együtt a részben református, valamint görögkatolikus magyar többséggel és a szegregált romungró helyi társadalommal. Az oláh cigány családokban a legutóbbi időkhig csak cigányul beszéltek a kisgyermekekhez, és egymás között is a cerhárit használták a mindennapi kommunikációban. A kutatások során felvett interjúk elemzéséből kiderült, hogy a magyart, mint második nyelvet tanulják meg, ami azt eredményezi, hogy a cigány anyanyelvű családokban „cigányul” gondolkodnak, és az interetnikus kommunikációs helyzetekben az oláh beszélők mondandójukat egész egyszerűen magyarra fordítva fejezik ki. A kétnyelvűségből eredő egyértelmű nehézségek ellenére is erős kötődés figyelhető meg az anyanyelvhez Hodászon, aminek okát az egyik adatközlő az alábbiakban fogalmazta meg: *„Ha semmit nem akarunk megtartani a hagyományokból, az értékekből, akkor beolvadunk, mindegy, hogy milyen társadalomba, és elveszünk. Ha egy társadalomnak nincs kultúra, nincs gyökere, akkor semmivé válik. A cigányságnak abba van az ereje, hogy még mindig a nyelv, az egyéb szokások alapján testvérnek tekintik egymást. Mindaddig, amíg ezek az értékek vannak, és tartjuk őket, addig a testvéri és a szereteti kapcsolat megvan. Mihelyst elhagyom ezeket az értékeket, és más normákat, más kultúrát veszek föl, akkor visszafelé már nincs ez a kapcsolat, hogy még is csak ez testvérem, még is csak az. Tehát önmagában fölmozsolná akkor.”*²⁹

Ahogy az közismert, a romungró közösségekre általánosan jellemző, hogy többségükben a cigány nyelv egyik dialektusát sem beszélik. Az interjúk alapján a Hodászon és Nagyecsedén élő romungró cigányok anyanyelvükként a magyart jelölik meg. Azonban a kutatások harmadik színterén, Nyírvasváriban meglepő nyelvi folyamatoknak lehet szemtanúja az érdeklődő. A településre a romungrók elsősorban a közeli

29 52 éves, oláh cigány származású férfi, Hodász, 2020. (Szabó Henriett gyűjtése)

járasközpontból, Nyírbátorból vándoroltak be. A cerhári közösségbe megtelepedve sajátos alkalmazkodási kényszerhelyzetbe találták magukat, mivel a szegregátumi környezet és a Nyírvasvári többség szegregatív gyakorlata adaptációs készletként hatott a beköltözőkre. Vannak olyan háztartások, ahol vegyes házasságban élnek romungró és oláh cigány családból származó felek, és az együttélés velejárójaként tudatos nyelvtanulás figyelhető meg a romungró fél esetében. A jelenség a kutatás során végzett megfigyelés tanulsága szerint nem csupán a pragmatikus alkalmazkodás bizonyítéka. A nyírvasvári oláh cigányok viszonylag kompakt kulturális és társadalmi jellemvonásai olyan identitáselemek, amelyek a közösségbe bekerülő romungrókat azonosulásra, a személyes identitás egyfajta újrakonstruálására ösztönzik. A nyelv elsajátítása a folyamat egyik kiemelkedő jelentőségű eleme.

Tereptapasztalataink alapján a nyelvi asszimiláció folyamatát nem lehet elszigetelt és a kultúra más meghatározó elemeitől független jelenségként értelmezni. Általános jelenség, hogy a roma beszélők a cigány nyelv státuszának kérdését általában az etnikus hagyományok alkotójaként, szerves elemeként kezelik. Amikor az anyanyelv identitáskonstitutív szerepe szóba kerül, akkor a beszélők gyakran a hagyománykészlet egyik részeként reflektálnak, és a szokások, a néprajzi jellemzők és a kulturális tulajdonságok összefüggésében értelmezik.

*„Nekem a hagyományom egy nagyon nagy érték, és azért nagy érték, mert én húsz éves vagyok és már nem mondható az el, hogy egy húsz éves tartja a hagyományokat. Vagy egyáltalán tisztában van a hagyományokkal. Nem mindenki tudja, hogy mi a valós cigány hagyomány. Ugye vannak ünnepekkor hagyományok, vannak a hétköznapi életbe hagyományok, meg vannak a gasztronómiába hagyományok, a zenébe, és sajnos már sok cigány fiatal nincs is tisztába azzal, hogy mik a valós, ősi hagyományok.”*³⁰

A hagyományok elvesztése, beleértve a nyelvi asszimilációs folyamatot általában depravációs kontextusban kerül említésre. Ennek lényege, hogy az asszimilációnak kitett roma közösségek aktorai, a hasonulást

30 20 éves, oláh cigány nő, Nyírvasvári, 2018. Lásd Biczó–Szabó 2018.

reflexív tudatossággal értékelő helyi értelmiség a kulturális jellemvonások leépülésének folyamatát, a nyelvcserét egyfajta veszteségként értelmezi. Véleményük az egész közösség állásfoglalását árnyalhatja, hatást gyakorolhat arra. A depravációként elkönyvelt asszimilációs esemény nem ritkán eredményezi a tudatos törekvést a hagyományőrzésre.

„Majdnem kihalt a kultúránk itt Hajdúdorogon. A tánc, a nyelv. A gyerekek nagyon örültek, mikor elvittem őket. Akkor, ahogy János atya is elmondta, hogy a gyerekek nem csak otthon, a családok tanítsák őket, részt vettem én is, lejártam a Balogh Sándor utcán, a Nagy Sándor utcán, itt most egy kicsit nem olyan állapotba van az udvar, mert az adományok, hogy jönnek ide, osszuk szét. Volt olyan, hogy én tanítottam itt a feleségemmel táncolni. Összetoboroztuk a családokat, gyereket, és akkor így próbáltunk. És nagyon szépen, megyei szintre eljutottunk.”³¹

Az *ethnic revival* jeleit mutató és a kulturális hagyománykészlet egyes elemeihez köthető elszigetelt lokális mozgalmak elsősorban olyan könnyen visszatanulható és visszatanítható formákat részesítenek előnyben, mint a cigány tánc. A jelenséget tiszta formában Nagyecseden figyelhettük meg. A helyi óvodában dolgozó oláh cigány származású óvónő a köznevelési intézmény programjának részeként foglalkozik cigánytánc tanításával, és ezen keresztül igyekszik a beszélt dialektusba is betekintést nyújtani az etnikai értelemben vegyes csoportjának. Az oláh közösségből érkező óvodások mellett a csoportba magyar és romungró, valamint vegyes házasságban született gyermekek is járnak.

„Itt nagyon sok a néptáncos, a népművészet ifjú mesterei, tánc, népzenei téren, illetve mesemondó is van nekünk, Rostás Mihály bácsi. Az országban az egyetlen olyan település vagyunk, ahol 11 ifjú népművészet mestere megtalálható. Ezért a családokban fontos szerepet tölt be a tánc, mind az oláh cigányoknál, mind pedig a magyaroknál.”

„Nyolc gyerek jár, megkérdeztük, ki szeretne, akkor a szülők per sze mellett álltak, nem mindenki, csak aki ilyen plusz tevékenységet

31 50 éves, romungró férfi, Hajdúdorog, 2019. Lásd Biczó–Szabó 2019a.

vállal. De nagyon érdekes, mert aki cigány táncra jár, van köztük, aki jár magyar néptáncra, meg hittanra.”

„Csoportunkban vannak romungrók, illetve oláh cigány gyerekek is, illetve keverék is. Van, akinek az anyukája oláh cigány és az apukája magyar cigány. Van olyan, hogy anyukája magyar, apukája romungró. Van fordítva, mikor az apuka magyar és anyuka romungró. Tehát teljesen vegyes, kis csalamádék. De nagyon ügyesek és sokkal jobban érdekli őket. Tehát egy romungró cigány gyerek sokkal hamarabb vágyik arra, hogy megtanuljon egy oláh cigány táncot, vagy nyelvet, vagy mondókát. Mert valahogy ő sokkal többnek érzi magát attól, erősödik a roma identitástudata. Míg az oláh cigánynak ez természetes, mert otthon ebbe nő fel, ezt hallja nap, mint nap. De egy romungró gyerek mikor meghall egy szót cigányul, vagy mikor játékosan elmondtam nekik, hogy én tudom cigány nyelven is a színeket, és tátott szájjal nézték és mondták, hogy had hallják még egyszer. Vagy a táncnál ugyanez, vagy ha mondok egy mondókát, elsőként jönnek, hogy még egyszer. Szomjaznak rá, így tudom ezt kifejezni.”³²

A cigány nyelvtudás pragmatikus pedagógiai jelentőségének felismerésével több helyen is lehet találkozni. A nyelvváltás, de legalábbis a nyelvhasználat akárcsak leromlott állapotában történő megőrzésének jó hivatkozása lehet Hosszúpályi, ahol a cigány nemzetiségi óvodába többségében szegregátumi mélyszegénységben élő gyerekek járnak. A kulturálisan és nyelvben szinte teljesen asszimilálódott közösség a kárpáti nyelvjárást beszélte, és egyes családokban még ismerik. Az óvodában dolgozó roma származású dajka, aki életvitelét, szokásait és értékrendjét tekintve a többségi középosztályi mintákat követi, a cigány nyelv ismeretét, ahogy ez a vele készített interjúból is kiderül, fontosnak tekinti.

„Itt születtem Hosszúpályiba. Én úgy kezdtem a roma nemzetiségi óvodában dolgozni, hogy engemet megkeresett a polgármester úr. Hát igenis, azonnal is elvállaltam, mert akkor a férjem úgy állt, hogy pontosan akkor álltunk le a vállalkozással. Az én férjem hideg-meleg burkoló,

32 32 éves, oláh cigány nő, Nagyecsed, 2019. Lásd Biczó–Szabó 2019b.

és abba dolgozott. És akkor én elvállaltam. Én a világot nem tudtam, hogy mi a helyzet a romasággal. Én annyit tudtam, hogy vannak itten nagyon sok fajta cigányemberek és kész. A gyereknevelésről egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy milyenek is valójában. Azt hittem mindenki olyan, mint mink. Ahogy én neveltem a gyerekeimet, és sajnos nem tehetnek arról a gyerekek, mert minden a szülőtől függ. Azt hittük, hogy mindenki egyforma. De hát nem.”

„Én nagyon örülök, hogy ott dolgozhatok. [...]”

„Jelenleg már 18 éve lesz, hogy én ott dolgozom. Be tudtam illeszkedni, és el tudtak engemet is úgy fogadni. Szintén, ami a gyerekeknek nagyon fontos, hogy a cigány nyelvet használod. [...]”³³

A kiragadott interjúrészek jól mutatják, hogy az asszimilációnak kitett roma közösségek esetében a kulturális értékek megőrzésében fontos szerepet játszhatnak a helyi köznevelési és közoktatási intézmények. Az is nyilvánvaló, hogy önmagukban az intézmények meglete mellett a kompetens aktor ugyancsak előfeltétele a kultúra- és nyelvőrzésnek.

A családi keretek között megszakadt nyelvátadási folyamat esetében a helyzet komplikált. A nyelvi asszimiláció eredményeként bekövetkezett nyelvváltás és nyelvvesztés gyakorlatilag visszafordíthatatlan hatást gyakorol a roma közösségekre és azok együttélési helyzetére. A cigány nyelv visszatánulása és visszatánítása a megkopott beszélő közegben alapvetően afunkcionális vállalkozás, ezért elsősorban a tudatos identitásépítést szem előtt tartó roma értelmiségiek elkötelezettségének függvényeként nyerhet teret.

Kutatási színtereink közül a cigány nyelvtudás ápolására irányuló legtudatosabb törekvéssel Hodászon találkoztunk. A vizsgálat idején a helyi önkormányzati óvodában dolgozó oláh cigány anyanyelvű óvónő tevékenysége általános megbecsülést váltott ki. A vele készült életútinterjúból pontosan kirajzolódik az a kettősség, ami a még anyanyelvi beszélő kortárs roma közösségek kitüntetett dilemmája: a kortárs

33 62 éves, romungró nő, Hosszúpályi, 2019. Lásd Biczó–Szabó 2021.

körülmények között kínálkozó érvényesülési lehetőségeket mérlegre téve a cigány anyanyelv előny vagy hátrány?

„A telepen volt régen egy kis óvodánk, én oda jártam. Nekem pozitív élményeim voltak, hiszen kiskoromban nem tudtam csak cigány nyelven beszélni, ezért engem a tájékozódásban, meg, hogy megértessem magam másokkal a dajka néni segített Gyöngyi néni. Neki tudtam elmondani például, hogy ha fáj valami, vagy ha valami ért, vagy amit át szerettem volna adni és ő közvetített az óvónéninek. De később nagyon ügyesen elsajátították a cigány nyelvet, így velük is tudtam kommunikálni és közben megtanultam magyarul is beszélni. És ez mély nyomot hagyott bennem és ezért szerettem volna én is óvónő lenni.”³⁴

A helyi óvoda vegyes csoportjaiba anyanyelvi és éppen a nyelvváltás küszöbén álló családokból érkező gyermekek mellett, romungró és magyar óvodások is járnak. Az első számú szocializációs színtérként funkcionáló óvodai intézményekben a gyerekekkel anyanyelven történő kommunikáció szerepe magától értetődő. Mivel Hodászon a mai napig is találunk példát arra, hogy a gyerekek első számú nyelve nem a magyar, hanem a cigány nyelv cerhári dialektusa, ezért a helyzet bonyolult. Könnyen belátható elvárás a szülők részéről, hogy a gyermekeket olyan környezetben hagyják magukra nyugodt szívvel, ahol biztosított a kétirányú és mindkét fél által érthető kommunikáció. Azokon, az elsősorban vidéki, perifériális kitettségű, jellemzően zárt cigány közösségeket is magába foglaló településeken, mint például Hodász, olyan gyakorlatra láthatunk példát, hogy az óvodapedagógus cigány nyelven beszél a gyerekekkel. A kérdés csupán az, hogy ez mennyiben ellentétes a roma szülők attitűdjével, akik adott esetben és kutatási tapasztalatink szerint bár egymás között még cigányul, ám gyermekeikkel már gyakran magyarul beszélnek. Nézőpontjukból az óvónő törekvése az „anyanyelv” beszédképesség szintjén történő megőrzésére akár ambivalens szándéknak is tetszhet.

Az óvodapedagógus motivációja, a csoportjában folytatott hagyományőrzésre épülő pedagógiai munka alapja, hogy a gyermekek

34 30 éves, oláh cigány nő, Hodász, 2020. Lásd Biczó–Szabó 2020.

kölcsönös megbecsülésre nevelésének egyik eszköze a cigány nyelv játékos keretek között történő tanítása.³⁵ Megfogalmazása szerint az etnikailag vegyes óvodai csoportba járó gyermekeknek hasznos a kölcsönösen érvényesíthető kulturális átjárás feltételét képező ismeretszerzés a helyi cigányság kultúrájáról. Felfogásában ez ellensúlyozza azt a tényt, hogy a köznevelési intézmények szakmai programjai elsősorban a többségi kultúra normáinak elsajátítására szocializálnak, és kevésbé tekintik feladatuknak a lokális etnokulturális értékek közvetítését. Véleménye szerint az elsősorban az oláh cigány hagyományokra épülő óvodai tevékenységek, különösen a nyelv használata, jótékony hatással vannak a helyi oláh közösségből érkező gyerekekre is, hisz amint megfogalmazza, egyre gyakoribb a nyelvváltás jelensége. Érvelése szerint a cigány nyelv tanulása a romungró gyerekek szempontjából ugyancsak előnyös, ami cigány etnikai identitásuk fejlődésére fejt ki kedvező hatást. Továbbá a cigány nyelv megismerése a magyar gyermekek számára is pozitív, mivel így az óvodai csoportban kisebbségben lévén megérthetik az anyanyelvű környezetből érkező társaikat. Meggyőződése szerint az együttélő multietnikus közösségekben az egymás elfogadása iránti érzékenyítést már kisgyermekkorban meg kell kezdeni, mivel az ebben az életszakaszban elsajátított minták döntően meghatározzák a felnőttkori viselkedésformákat is. Az óvónő példaértékű szakmai tevékenysége környezetének a megbecsülését és támogatását is kivívta.

Érdekes és fontos, hogy a munkáját elismerő egyik meghatározó narratíva megfogalmazása a magyar származású óvodavezető személyéhez köthető. A támogató megközelítés jelentősége, hogy ezzel az oláh cigány óvónő strukturális értelemben cselekvő pozíciót nyer, ami túlmutat egy etnikai értelemben vegyes óvodában zajló játékos nyelvtanulás ügyén. Az esemény az érintett gyerekeken és családjai-kon keresztül mintaképző funkcióval a település együttélési közösségének egészére, kapcsolataikra, és közvetve magára az asszimilációs folyamatokra is hatással van.

35 A példa kidolgozásának első változatát lásd Biczó–Soós–Szabó 2022.

Az óvodavezető a vele készült interjúban elmesélte, hogy a cigány származású munkatárs kiválasztása tudatos törekvés volt, ami összhangban állt az intézmény érdekeivel, jelesül azzal, hogy a roma gyermekek kulturálisan és nyelviileg is értő óvodapedagógus segítse az óvodai nevelésben. Az óvodavezető olvasatában az, hogy a hodászi központi óvodában roma származású óvónő és dajka is dolgozik, a településen kialakult kölcsönösen elfogadó együttélési helyzet következménye.

„Mivel hogy Hodász település heterogén összetételű ugye, és itt ugye élnek magyar emberek, magyar cigányok, oláh cigányok. Van, aki beszél a magyar nyelvet, vannak, akik cigányul beszélnek otthon. De itt nincs ilyen probléma ezen a településen, hogy most mondok egy példát. Van egy nagy roma lagzi, akkor oda magyarok elmennek, ugyanúgy táncolnak, cigány táncot táncolnak egy magyar ember, vagy teljesen fordítva, meghívok egy magyar lagziba például egy cigány családot, akkor ő pedig ugyanúgy táncol. Tehát ezzel most azt akarom elmondani, hogy azért fontos, hogy mi is ebbe nőttünk fel, hogy cigány volt az óvodatársam magyarként, akkor az iskolatársam, és akkor mi megismertük azokat a szavakat, azt a nyelvet, ők a miénket és ez nekünk teljesen normális, közvetlen a kapcsolat. És ugye itt a gyermekek számára, hogy ne legyen az, hogy végül is ez a keveredés, hogy azért az identitástudat az meglegyen, és hogy ennek érdekében tudja azt, hogy ő végül is honnan származik. Van, aki magyarnak született, vagy cigánynak született, teljesen mindegy, igazából tudja azt, hogy az ő kultúrája milyen, a magyar gyereknek milyen a magyar néphagyomány, és ezeket mi próbáljuk megismertetni velük. A csoportban, akár a tárgyi felszereléssel, vagy ugye van nemzetiségi óvodapedagógusunk. Meg többek is, akik beszélnek a cigány nyelvet és azok a gyerekek ugye már. Tehát nem csak a cigány gyermek tanul két nyelvet, hanem a magyar is egyébként.”³⁶

Az interjúrészlet tanulsága, hogy a hodászi elfogadó együttélési gyakorlat az óvodában a cigány kultúra iránt tanúsított toleranciával jól magyarázható. Két további, a gyermekét az óvodába járató magyar

36 42 éves, magyar nő, Hodász, 2020. Lásd Biczó–Szabó 2020.

és egyes párcapcsolatban élő szülő álláspontja szerint ez a mondhatni szokatlan minta teljes mértékben elfogadásra talált.

A felvett interjú alapján a magyar anyuka pontosan érti az óvónő kulturális közvetítőszerének tényleges és szimbolikus jelentőségét, és rávilágít arra, hogy a hodászi társadalomban a multietnikus együttélés, a közösségek kölcsönös tapasztalata egymásról túlmutat az etnikai különbségeken. A sikeres együttélés alapját képező kölcsönös és hiteles tudás a „Másikról” és kultúrájáról, beleértve annak nyelvét, nem helyi jelentőségű ügy. Példaként szolgálhat bárhol, hisz „sokat tanulhatunk egymástól”.

„Először meglepődtem, amikor a gyerekem először hazajött és akkor magyarul, magyarul és nem értem, hogy mit beszél, és nézek rá, mondom, kisfiam, te mit mondasz? És akkor úgy kérdeztem anyát, hogy mit tanultak az óvodában? Mondta, hogy tanulták ezt a kis mondókát, „Töröm, töröm a mákot...” cigány nyelven. És a gyerekem ezt otthon mondta, és annyira mondta, és én meg nem értettem, hogy ő mit mond. Aztán amikor elmondták, akkor meglepődtem, hogy na, hát igen, ez egy jó dolog amúgy, hogy ők ilyeneket is tanulnak. Örültem neki, mert igaz, hogy máshol németet, angolt meg ilyesmit tanítanak az óvodában, de ez is fontos, mivel, hogy együtt élünk, köztük élünk, azért nem baj, hogy a gyerekek is tudják, hogy esetleg mit mondanak nekik, vagy mit kérdeznek tőlük. Ez egy előny nekik, az hogy többféle dolgot meg többféle származású embereket megismernek, az, hogy ki hogy él, milyen a kultúrája, hogy nem csak a miénket tudják, ugye, hanem a többiekét is, akikkel együtt élünk.”³⁷

Az elmúlt években közel 30 északkelet-magyarországi lokális szintén végzett kutatási tapasztalataink tükrében úgy tűnik, hogy Hodász esete és az itt ismertetett példa kivételes. Ugyanakkor a jelenség, hogy a magyar-roma együttélési viszonyok szerves és természetes fejlődésének eredményeként kialakulhatott olyan helyzet, ahol az egyébként nyelv-váltás állapotához közelítő cerhári közösségből származó gyerekek nyelvi identitásának erősítésére az önkormányzati óvodában kerülhetett sor, figyelemreméltó eset. A jelenség a szegmentális asszimilációs szemlélet

37 32 éves, magyar nő, Hodász, 2020. Lásd Biczó–Szabó 2020.

létjogosultságát alátámasztó példa. Az érintkezési kapcsolatviszonyban élő lokális etnikai csoportok közötti folyamatokat a szituatív adottságok és nem az univerzális szabályok határozzák meg.

Összefoglalás

A szegmentális szemlélet a még anyanyelvet beszélő roma közösségek nyelvi asszimilációs jelenségeinek elemzésére alkalmas keretmódotként lehetővé teszi az együttélési helyzetekben tetten érhető diverzifikált és dinamikus társadalmi folyamatok értelmezését. A szegmentális megközelítés érvényesítésének igénye módszertani tudatosságot követel. Ennek lényege, hogy az etnikai együttélési helyzetekben megfigyelhető asszimiláció feltérképezése az érintett közösségek minél alaposabb szituatív, a partikuláris különlemés ismérveit szem előtt tartó leírásával veszi kezdetét. A lokális együttélés társadalomtörténetének meghatározottságai, a csoportokra jellemző szociokulturális jellemzők és szocioökonomiai sajátosságok mellett a másik közösségről kölcsönösen fenntartott értelmezések, a mentalitást és az attitűdöket alakító tényezők rendszerének következetes feltárásával indul annak érdekében, hogy az asszimilációs esemény értelméhez hozzáférjünk. A következetesen végrehajtott szituatív tájékozódás az asszimiláció megértésének előfeltétele.

Az együttélési helyzet asszimilációs mechanizmusainak elemzési szakasza a folyamat tartalmi jellemzőinek a leírását követeli, és egyúttal láthatóvá teszi, hogy minden szociokulturális hasonulási folyamat, legyen az éppen a nyelv-váltást eredményező akkulturáció, alapvetően kontextusrelatív jelenség. Másrészt, és a jelen írás tárgyára tekintettel megfogalmazva, habár az anyanyelvi beszélő roma közösségek nyelvi asszimilációja széleskörben megfigyelhető jelenség és végkimenetét tekintve ugyanaz, ellenben a folyamat és a tudományos megértés lényege szempontjából az odavezető út mindig más.

Irodalom

ALBA Richard

1990 *Ethnic Identity. The Transformation of White America.*
New Haven: Yale Univeristy Press

BICZÓ Gábor

2009 *Hasonló a hasonlónak...Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról.* Budapest-Pozsony: Kalligra

BICZÓ Gábor – SOÓS Zsolt – SZABÓ Henriett

2022 *Kisvilágok: Kelet-magyarországi települések kortárs társadalmi folyamatai és dokumentumfilmes ábrázolása.* Hajdúböszörmény: Debreceni Egyetem Gyermekevelési és Gyógypedagógiai Kar

BICZÓ Gábor – SZABÓ Henriett

2023 Roma életutak dokumentumfilmen – a „Kik vagyunk... és miért?” sorozat elméleti és gyakorlati elemzése. In Biczó Gábor – Szabó Henriett (szerk.): *Sors/Képek. Roma életutak dokumentumfilmen.* Hajdúböszörmény: Lippai Balázs Roma Szakkollégium – DE Gyermekevelési és Gyógypedagógiai Kar.

- 2023 *Variációk a boldogulásra.* Hajdúböszörmény, AntRom Film-
műhely, (<https://gygyk.unideb.hu/minden-mas>)
- 2021 *Válaszúton. Hosszúpályi.* In Kisvilágok antropológiai doku-
mentumfilmsorozat 6. epizód. Hajdúböszörmény, AntRom
Filmműhely, (<https://gygyk.unideb.hu/node/507>)
- 2020 *Sokat tanulhatunk egymástól.* In Kisvilágok antropológi-
ai dokumentumfilmsorozat 5. epizód. Hajdúböszörmény,
AntRom Filmműhely, (<https://gygyk.unideb.hu/node/507>)
- 2019a *Legyen hited az életben.* In Kisvilágok antropológiai doku-
mentumfilmsorozat 3. epizód. Hajdúböszörmény, AntRom
Filmműhely, (<https://gygyk.unideb.hu/node/507>)
- 2019b *A hídon túl.* In Kisvilágok antropológiai dokumentumfilm-
sorozat 4. epizód. Hajdúböszörmény, AntRom Filmműhely,
(<https://gygyk.unideb.hu/node/507>)
- 2018 *A hagyomány árnyékában.* In „Kik vagyunk... és miért?”
antropológiai dokumentumfilmsorozat 5. epizód. Hajdúbö-
szörmény, AntRom Filmműhely, ([https://gygyk.unideb.hu/
node/506](https://gygyk.unideb.hu/node/506))

CSERTI CSAPÓ Tibor

- 2021 *A cigány népesség iskolázottsági, szakképzettségi hely-
zete.* ([https://ormanysag.hu/wp-content/upload-
s/2021/03/A-cigany-nepesseg-iskolazottsagi-szakkep-
zettsegi-helyzete.pdf](https://ormanysag.hu/wp-content/uploads/2021/03/A-cigany-nepesseg-iskolazottsagi-szakkep-
zettsegi-helyzete.pdf))

DUPCSIK Csaba

- 2009 *A magyarországi cigányság története.* Budapest, Osiris
GORDON, Milton 1964 *Assimilation in American Life.* New
York: Oxford University Press
HANS, Vermeulen
- 2010 Segmented Assimilation and Cross-National Comparative
research on the integration of immigrants and their child-
ren. *Ethnic and Racial Studies*, 33. (7).

KEMÉNY István – JANKY Béla

- 2003 A 2003. évi cigány felmérésről. In Kállai Ernő (szerk.): *A
magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején.*
Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

KOTICS József

- 2023 *Patterns of Inter-ethnic Relations with the Roma in the Car-
pathian Basin.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars
Publishing
- 2020 A kriminalizált idegen: Az „emberevő cigányok” toposza
Magyarországon. In Hubbes László Attila (szerk.) *Idegen-
valóságok az idegenség mítoszai II. Válogatás a Sapientia
EMTE csíkszeredai karán 2017 április 21-22. között zajlott
Idegen/Strainul/Stranger című nemzetközi antropológiai,
kommunikáció- és társadalomtudományi, valamint inter-
diszciplináris konferencia előadásából.* Csíkszereda: Státus
Könyvkiadó

LAKATOS Menyhért

- 1979 *Füstös képek.* Budapest: Magvető

MAJTÉNYI Balázs – MAJTÉNYI György

- 2012 *Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010.* Budapest: Liget
Kiadó

SZABÓ Henriett

- 2023 *Variációk az együttélésre. Közösségfolyamatok és etnicitás
három nyírségi település példáján.* Budapest, L'Harmattan
– Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

TÓTH Péter

2006 *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában.* Budapest: Bölcsész Konzorcium

WATERS, C. Mary – TRAN, c. Van – KASINITZ, Philip –
MOLLENKOPF, John H.

2010 Segmented Assimilation Rvisited: types of acculturation and socioeconomic mobility in young adulthood. *Ethnic and Racial Studies.* March

ZANGWILL, Israel

1914 *The Melting Pot.* New York: Macmillan

ZHOU, Min

1997 Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation. *International Migration Review.* Vol. 31. Nr. 4. Special Issue: Immigrant Adaptation and Native-Born Responses in the making of Americans

2. RÉSZ
TÓTH NORBERT –
NAGYGYÖRINÉ KERTI IBOLYA
A NYELVI ASSZIMILÁCIÓ JELENSÉGE
LOKÁLIS ROMA KÖZÖSSÉGEKBEN

Bevezetés

Írásunkban egy olyan recens empirikus kutatásról kívánunk beszámolni, amely a nyelvi asszimiláció kérdésével foglalkozik lokális roma közösségekben. Két kelet-magyarországi, zárványszerűen fennmaradt cigány anyanyelvű közösségben, Ibrányban és Hodászon tártuk fel a nyelvi asszimilációs folyamat okait, s a nyelvváltás transzgenerációs körülményeit.

Kutatásunknak több apropója is van. Egyrészt a magyarországi roma nemzetiséghez tartozó emberek anyanyelvhez való viszonyáról viszonylag keveset tudunk. Főleg, ha nem generalizált, nem általános érvényű tézisekben gondolkodunk. A téma vizsgálatában a kulturális antropológia azon megközelítését tekintettük irányadónak, amely a lokalitásban adott partikularitás jelenségét hangsúlyozza és tekinti elemzése tárgyának. Esetünkben ez azt jelenti, hogy ha két települést az antropológiatudomány metodológiai eszköztárával vizsgálunk, azzal fogunk szembesülni, hogy két alapvetően különböző mikroközösség sajátosságai tárulnak fel előttünk. Ennek oka, hogy a szituatív komplexitás jelenségéből adódóan, mások az emberek, mások az erőviszonyok, más a többség-kisebbség együttélési kapcsolatviszonya, ezért a lokális etnikai együttélés lokális alapképlete is eltérő formában írható le.

Másrészt hangsúlyoznunk kell, hogy a nyelvi asszimiláció komplex jelenség. Korábbi kutatások eredményei is arra hívták fel a figyelmet, hogy az anyanyelv és identitás összefüggése, meghatározása korántsem egyértelmű a magyarországi roma, cigány emberek esetében.³⁸ Ennek egyik oka, hogy sem a nemzetiséggel való azonosulás, sem pedig a nyelv ismerete önmagában nem feltétlenül jelent anyanyelvi „kategóriát”. Továbbá, megfigyelhető az a tendencia, mely szerint az eddig zártabb, a tradicionális hagyományokhoz erősen kötődő lokális közösségekre a hagyomány-distancia a jellemző, vagyis a különböző kultúraelemek, köztük a nyelvi örökség elhagyása is általános

38 Heltai 2015.

tapasztalat. A jelenséggel összefüggésben, eddigi tereptapasztalataink arra világítottak rá, hogy a nyelvi asszimilációs hatásoknak jobban ellenálló, a romani valamely dialektusát beszélő közösségek esetében is megfigyelhető az a folyamat, mely során a fiatalabb generációk legfeljebb már csak a megértés szintjén és nem aktív használóként bírják anyanyelvüket.

Tanulmányunk két fő tartalmi részből áll. A vonatkozó szakirodalom reflektív ismertetése után a terepen gyűjtött empirikus adatainkat értelmezzük.

Kisebbségi nyelvi jogok

A szakirodalom több vonatkozásban is kiemeli, hogy az emberi jogok tekintetében az etnikai kisebbségeknek két fő jogérvényesítő platformja van.³⁹ Egyrészt az etnikai kisebbségeknek, így a romáknak is joguk van arra, hogy egyenlően részesüljenek mindazokból a lehetőségekből, amelyeket a társadalom minden állampolgárának kínál. Ugyanakkor témánk szempontjából hangsúlyozandó, hogy az etnikai kisebbségeknek joguk van ahhoz, hogy saját kultúrájukról szabadon rendelkezzenek, s az adott etnikumra jellemző kulturális tartalmakat megvalósítsák. Ennek egyik legfőbb manifesztuma a nyelv, ugyanis a saját nyelvvel rendelkező kisebbség számára ez tekinthető a legfontosabb kulturális elemnek.

Az etnikai kisebbségeknek nagyon sok nehézséggel kell szembenézniük, azonban a nyelvhasználat szempontjából szerencsés a helyzet, ugyanis ma már jogi garanciákkal rendelkeznek a nyelv használatára vonatkozóan.⁴⁰ Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a második világháborútól egészen az 1990-es évekig a kisebbségek problémáinak, jogi helyzetének tisztázása nem jelentett prioritást a nemzetközi politikában. A tudományos diskurzus a fordulópont okai között tartja

39 Tilkovszky 2023.

40 Orsós 2015.

számán a Szovjetunió felbomlását, majd a Jugoszláviában dúló polgárháborút, s azt is, hogy a kelet-európai államokban egyre inkább visszaszorultak azok a törekvések, amelyek a nemzetiségek jogainak csorbítására tettek kísérletet.⁴¹ Magyarországon az 1989-es politikai rendszerváltozás előtt a cigányság erőltetett asszimilációjának kísérlete jelentősen visszavetette a cigány nyelv használatát, számos lokális közösség nyelvvesztésen ment keresztül. Mintegy „védekező” stratégiaként, a többségi társadalomban való boldogulás érdekében sokan tudatosan kerültek a cigány nyelv használatát, és mindez előrevetítette a következő generációk fokozott nyelvváltását.

A kisebbségi nyelvi jogok érvényre juttatása szempontjából mérőföldkőnek tekinthető az 1992. november 5-én aláírt Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, amelyet 12 ország fogadott el: Ausztria, Dánia, Finnország, Hollandia, Liechtenstein, Luxemburg, Málta, Németország, Norvégia, Spanyolország, Ciprus és Magyarország.⁴² Mivel a Charta nemzetközi szerződésnek tekinthető, alkalmas volt arra, hogy körvonalazza azokat a fejlődési irányokat, amelyek alapvető fontosságúak a kisebbségvédelem szempontjából. A Charta egy olyan nemzetközi jogilag kötelező egyezmény, amelynek elsődleges célja a kisebbségi nyelvek védelme, s az ehhez csatlakozó országok számára azt az előnyt kínálja, hogy a nyelvpolitikájuk egy nemzetközileg elismert keretrendszer részévé válik. Kiemelendő továbbá az is, hogy a Charta változtat azon a szóhasználaton, amely a korábbi kisebbségvédelmi dokumentumokra volt jellemző, azaz nem a nyelvi kisebbségeket, hanem a kisebbségi nyelveket kívánja védeni.

Magyarországon a közel egymillió főt számláló cigány népesség három nagy nyelvi csoportba sorolható. A legnagyobb lélekszámmal a magukat magyar cigánynak vagy muzsikus cigánynak nevezett romungrók, akik nem őseik nyelvét, hanem a magyart beszélik anyanyelvként. Jelentős létszámban elsősorban Magyarország keleti területén élnek az oláh cigányok, akik a romani nyelv valamely dialektusát

41 Tilkovszky 2023.

42 Cserti Csapó 2000.

beszélnek. A 19. század folyamán Romániából települtek be a beás cigányok, többségükben a Dél-Dunántúlon található közösségeik. Nyelvük, az archaikus beás nyelv, amely azonos a nyelvújítás előtti beszélt román nyelvvel, és amely nem rokonnalve az oláh cigányok által beszélt romaninak.⁴³

A rendszerváltás után Magyarországon is új jelentőségre tettek szert a kisebbségek jogai. Az első igazi mérföldkőnek az 1993. évi LXXVII. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény tekinthető. A dokumentum elsődleges céljának tekintette, hogy a Magyarország területén élő kisebbségek számára jogi kereteket biztosítson identitásuk megélésére és megőrzésére tekintetében. A törvény komoly előrelépést jelentett a romani nyelv vonatkozásában is, ugyanis a törvény deklarálta a kisebbségek nyelvi jogait is. A törvény fontos eleme, hogy a központi költségvetés kiegészítő normatívájával támogatta a nemzetiségi kisebbségi óvodai nevelést és iskoláztatást.⁴⁴

A törvényt később módosították, s a nemzeti és etnikai kisebbségek óvodai nevelésének irányelve és a nemzeti és etnikai kisebbségek iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló 32/1997. (XI.5.) MKM rendelet értelmében, a közoktatás és köznevelés számára a külön csoportokban való oktató-nevelő munkát határozták meg követendő irányelvként.⁴⁵

2003 után bevezetésre került az Integrációs Pedagógiai Rendszer, és az oktatás irányelvei is módosításon mentek keresztül. Ennek értelmében a szaktárca arra törekedett, hogy a kisebbségi léthelyzetet és a szociokulturális körülményekből eredeztethető hátrányokat külön kezelje, így a cigány kisebbségi oktatásra vonatkozó részből kikerültek azok a tartalmi elemek, amelyek elsősorban a szociális hátrányokkal korreláló felzárkóztatással voltak kapcsolatosak.

A nemzetiségi oktatás szempontjából a 2003-as év azért is tekinthető fontos dátumnak, mert módosításra került a 32/1997 MKM rendelet,

43 Orsós 2015.

44 Lakatos 2015.

45 Szalai 2007.

amelynek következtében a közoktatásban lehetségessé vált a romani vagy a beás nyelv oktatása. Az oktatáspolitikai döntéssel kapcsolatban Orsós Anna arra hívja fel a figyelmet, hogy bár az intézkedés fontos, azonban ezzel a kisebbségi nyelvoktatás feltételeit nem oldotta meg maradéktalanul, és mindezek mellett a megengedő jellegű rendeletmódosítás nem emelte a cigány nyelvek tekintélyét a többi kisebbségi nyelvhez képest.⁴⁶

Az elmúlt évtized vonatkozásban a 2011. évi CLXXIX a nemzetiségek jogairól szóló törvény hatályba lépését kell kiemelnünk. Ennek értelmében megszűnt a nemzeti, illetve az etnikai kisebbség fogalma, egységesen a nemzetiség terminus használandó. A törvény rendelkezése alapján a következő nemzetiségek kerültek beiktatásra: bolgár, görög, horvát, lengyel, német, örmény, roma, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és ukrán. Emellett a törvény deklarálja azt is, hogy: „22. § (1) nemzetiségek által használt nyelvnek számít a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a cigány (romani, illetve beás, a továbbiakban együtt: roma), a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv, továbbá a roma és az örmény nemzetiség esetében a magyar nyelv is. (2) Az állam a magyarországi nemzetiségek anyanyelvét közösség-összetartó tényezőként ismeri el. Tekintet nélkül arra, hogy a köznevelési intézménynek ki a fenntartója, támogatja a nemzetiségek által használt nyelv alkalmazását a nemzetiségi köznevelésben. A nemzetiségi köznevelés többletköltségét – jogszabályban meghatározott módon – az állam viseli.”⁴⁷

A fenti törvény tehát egyértelműen szabályozza, s biztosítja a jogi kereteket a nemzetiségi oktatás megvalósításához, a cigány nyelvek tanításához. A cigány nyelvek (romani, beás), illetve a cigány népismeret oktatásához továbbra is hiányoznak a szakmai, elsősorban humán erőforrás feltételek, illetve az oktatási segédanyagok terén is minőségi és mennyiségi fejlesztés lenne szükséges.

46 Orsós 2015.

47 5. § (1)). 2011. évi CLXXIX

A romani nyelv karakterisztikája

A romani nyelv az indoeurópai nyelvcsalád indoárja ágába tartozik. Az egyik legjelentősebb kisebbségi nyelvnek tekinthető Európában, mind a beszélők száma, mind pedig földrajzi elterjedtsége okán. A kutatók körében nincs konszenzus arra vonatkozóan, hogy hányan beszélnek a nyelvet, de a szakirodalomban 3,5 és 10 millió közötti becslésekkel találkozunk. A romani nem territoriális nyelv, vagyis a nyelvet beszélő különböző közösségek elhelyezkedése nem konkrét földrajzilag lehatárolható terület. Közös azonban a nyelvet beszélő közösségekben, hogy a romani mindenhol kisebbségi nyelv.⁴⁸

Szalai Andrea álláspontja szerint a kisebbségi helyzet hangsúlyozása azért is fontos, mert a hatalmi egyenlőtlenségek a kisebbségi helyzetű nyelvek használatára a státusz, a korpusz és a nyelvelsajátítás szempontjából is hatást gyakorolhatnak.⁴⁹ A státusz vonatkozásában az egyik legfontosabb megállapítás, hogy a különböző intézményi színtereken (pl. köznevelés, közoktatás, egészségügy, államigazgatás stb.) a többségi társadalom által beszélt nyelv dominanciájának következtében, a romani nyelvet beszélők számára nincs lehetőség az anyanyelvük használatára. Mindez azzal a következménnyel jár, hogy a romani nyelvben nem alakultak ki olyan regiszterek, amelyek lehetővé tennék a formális színtereken történő nyelvhasználatot, s ebből a szempontból a romani nyelv korpusza korlátozott.

A kisebbségi léthelyzet a nyelvelsajátítás körülményeit és lehetőségeit is befolyásolja. A romani nyelv elsajátítása szinte kizárólag az elsődleges szocializációs színtéren történik meg, vagyis a szűkebb-tágabb családi környezetben. A másodlagos szocializációs intézmények működési gyakorlatában általában nem jelenik meg elvi síkon sem az adott kisebbségi nyelv oktatása, sem pedig használata. A nyelvelsajátítás gyakorlatáról részletesebben szólunk a lokális színtereken gyűjtött empirikus adatok tárgyalásánál.

48 Szalai 2006.

49 Szalai 2006.

Az elsődleges szocializációs színtérről korlátozott nyelvelsajátítás ellenére, a romani nyelvnek az egész világon több dialektusa van, az elmúlt évtizedekben kiterjedt nemzetközi kutatások születtek a dialektusok kategorizációja érdekében. Lakatos Szilvia Ian Hancock kutatását citálja, aki osztályozta a különböző romani dialektusokat beszélő közösségeket: „A magyarországi romanit beszélők a Hancock-féle felosztásban a proto-európai romani főcsoporton belül a vlax alcsoportba tartozó lovári és a centrális vlax csoportokban helyezkednek el. A lovári alcsoport beszélői Magyarországon, Németországban és Lengyelországban, míg a centrális vlax alcsoport beszélői Romániában, Magyarországon, Nyugat-Ukrajnában, az Amerikai Egyesült Államokban és Dél-Amerikában élnek”⁵⁰

Yaron Matras fonológiai jellemzőket figyelembe véve a romani nyelv négy különböző dialektusát különítette el: balkáni, vlah, centrális és északi.⁵¹ Az egyes nyelvjárásokat több alkategóriákra osztotta. A balkáni dialektusban markánsan fellelhető a görög és a török hatás. A vlah dialektus esetében a román hatás mutatható ki. Földrajzilag ez a dialektus a legkiterjedtebb, ezt beszélik a legtöbben. A centrális dialektuscsoporton belül három alcsoport található. Az északi alcsoportba sorolható a nyugat-szlovák és a kelet-szlovák romani, illetve a Dél-Lengyelországban és Kárpát-Ukrajnában élő roma közösségek által beszélt változatok is. Az északi dialektuscsoport is több további dialektusalcsoportra osztható. Az északnyugati alcsoportba tartozik a főként német nyelvterületen elterjedt szintó-manus és a finn romani-nak nevezett változat.

A magyarországi romani nyelv diverzitása és „intézményesülése”

Erdős Kamill nevéhez fűződik a Magyarországon beszélt romani nyelv dialektusainak első kategorizációja. Erdős a 20. század közepén

50 Lakatos 2015: 185.

51 Matras 2007.

összesen tizenhárom változatot különített el, azonban ma már ezekből nem mindegyik él, elsősorban a nyelvvesztés és a vegyes házasságok következményeként.⁵²

A romani nyelv dialektusok szerint történő legutóbbi klasszifikációja Szalai Andrea nevéhez köthető, aki az alábbiak szerint csoportosította a magyarországi oláh cigányok által beszélt romani nyelv dialektusait:

KÉTNYELVŰEK	ROMANI MAGYAR		
	vlah romani változatok (lovári, kelderás, másári, colári, csurári stb.)	centrális romani változatok (romungró/magyar cigány, vend romani)	északi romani változatok (szintó)
átmeneti változatok (cerhári, gurvári)			

(Forrás: Szalai, 2007: 43)

A fenti táblázatban feltüntetett dialektusok között vitathatatlan a lovári nyelvjárás dominanciája. Ennek egyik oka, hogy a rendszerváltás előtti szűk roma értelmiségi réteg, akik a romani nyelv lovári dialektusát beszélték, szisztematikusan elkezdtek foglalkozni anyanyelvük gondozásával, amely eredményeként létrejött szótárakból, mesekönyvekből és nyelvkönyvekből kirajzolódott egy komplex nyelvi korpusz szerkezete.

A témával kapcsolatban egy korábbi kutatásunk során a társadalmi innováció perspektívájából vizsgáltuk meg a romani nyelv lovári dialektusának „intézményesülést”. Az empirikus kutatás során több

52 Baló 2017.

éve praktizáló nyelvtanárokkal készültek félig strukturált interjúk. A nyelvi korpusz megalkotásának körülményeiről a következőképpen nyilatkoztak:⁵³

„Én határozottan azt mondom, hogy az 1980-as évek végéig jellemzően az orális közlés volt a jellemző, írásbeliség nem is igazán volt. Én úgy tudom, hogy ez a kezdeményezés elsősorban az akkor úgynevezett első körös cigány értelmiséghez volt köthető. Elsőként Rostás Farkas György nevét említeném meg. Az ő nevéhez fűződik az első romani, vagyis lovári szótár elkészítése. Korábban Cholinak volt már egy szószerdete, de ami ténylegesen igazi szótárnak volt tekinthető, és a kétezres évek elejéig be is lehetett vinni a nyelvvizsgára, és nagyon is jól használható volt, az a Rostásé volt. Valamint nyilván kihagyhatatlan Choli Daróczi József, Daróczi Ágnes vagy éppen Karsai Ervinnek a munkája.” (Nyelvtanár 1)

Az irodalmi romani fejlődésében szerepet vállaló értelmiségiek szerepe döntő jelentőségű volt. A dialektusközi nyelvi látásmódra képes szerzők a szókészlet rögzítésében, és az ezt tartalmazó szótárak összeállításában vállalt szerepe a romani szempontjából megkerülhetetlen.

„Ahogy én tudom, a lovári nyelvvel néhány tanult roma ember kezdett el olyan szempontból foglalkozni, hogy legyen írásbelisége, lehessen nyelvvizsgálni, és persze, hogy megtanulják azok a romák is, akik valami miatt nem tudják a nyelvet. (...) A konkrét személyek közül én a Choli Daróczi Józsefet tudom kiemelni, vagy éppen Daróczi Ágnest. (Nyelvtanár 2)

„Már a rendszerváltás előtt a cigány értelmiség szervezett ilyen alkotó művészeti táborokat, ahol festettek, énekeltek, táncoltak és a cigány nyelvnek a megőrzéséről voltak különböző elképzeléseik. Ugyanakkor én azt gondolom, hogy mivel az ő családjuk beszélt cigányul, én szerintem nem is gondolták, hogy ezalatt a 20-30 év alatt ilyen mértékű lesz a nyelvvesztés. Nekem a meggyőződésem, hogy emiatt sem fektettek ebbe annyi energiát, mert természetesnek tekintették, hogy majd a cigányok úgy is tovább adják a nyelveit a gyerekeiknek.” (Nyelvtanár 3)

53 Tóth 2023.

A fenti interjúrészletek arra világítanak rá, hogy a romani nyelv megőrzésére való törekvés, egy alulról szerveződő kezdeményezésnek tekinthető, amelynek meghatározó egyéniségei az első generációs roma értelmiségiek voltak.

A lovári nyelv intézményesülését „alulról jövő” kezdeményezésnek tekintjük, amely több fontos állomáson ment keresztül. A fentebb idézett korábbi empirikus kutatási adatokból az derült ki, hogy a roma értelmiségi elit első igazi, manifeszt eredményének az tekinthető, hogy a kilencvenes évek közepén megnyílt a lehetőség arra, hogy romani nyelvből államilag elismert nyelvvizsga bizonyítványt lehetett szerezni. A bevett idegen nyelvek listájára felvett romani elismertetése első-sorban Karsai Ervin munkájának köszönhető.

A kilencvenes évek végén egyre több nyelvtanuló kívánt romani nyelvből államilag elismert nyelvvizsga bizonyítványt szerezni, ami azt vonta maga után, hogy a nyelvvizsgáztatás lebonyolításáért felelős kompetens szakmai kollektívát bővíteni kellett. Az Idegennyelvi Továbbképző Központ vizsgáztatói képzési tanfolyamot indított, amelynek keretében négy vizsgáztató került a rendszerbe. A romani nyelv népszerűsége ellenére, 2001 év végén a Nyelvi Akkreditációs Bizottság felfüggesztette a romani nyelvből való nyelvvizsgázás lehetőségét. 2002 elején azonban fiatalokból álló munkacsoport alakult, amely szisztematikusan kezdett foglalkozni az írásbeli és a szóbeli nyelvvizsga feladatok revideálásával és újragondolásával.

A lovári nyelv tanulásának népszerűsége, nyelvvizsga és érettségi bizonyítvány megszerzésének lehetősége pozitív látens következményeket is magával vonhatott (volna). Egyrészt a nyelv standardizációjával kapcsolatos előremozdulást, másrészt az oláh cigány közösség saját anyanyelvével kapcsolatos attitűdváltását, a nyelv kulturális értéként való percepcióját. Jelen tanulmány apropóját jelentő kutatás eredményeit előzetesen megelőlegezve Ibrány és Hodász esetében is kijelenthető, hogy a romani nyelv lovári dialektusának „intézményesülése” nem indukált pozitív hatást a lokális közösség anyanyelvhasználatában. A vizsgált két közösségben megfigyelhető nyelvi asszimiláció és

nyelvvesztés jelenségét az alábbiakban részletezett empirikus adatok fényében értelmezzük.

A kutatás módszertana

A kutatás során arra kerestük a választ, hogy a vizsgált oláh cigány közösségekben milyen okokra lehet visszavezetni a nyelvi asszimiláció jelenségét, és milyen személyes indikációk detektálhatóak az anyanyelvű beszélők esetében megfigyelhető nyelvromlás mögött. Továbbá, a nyelvváltás transzgenerációs körülményeit kívántuk értelmezni.

Az empirikus adatfelvétel során kvantitatív és kvalitatív kutatás-módszertani apparátusra támaszkodtunk. A két vizsgált oláh cigány közösségben 60-60 kérdőív került feldolgozásra, illetve 10-10 félig strukturált interjút rögzítettünk, továbbá a résztvevő megfigyelés is nagyban hozzásegített minket az adekvát helyzetelemzéshez.

Mind a kérdőívet, mind a félig strukturált interjút három blokk mentén alakítottuk ki. Az első blokk volt az „Általános rész”, amelyben az adatközlőkkel kapcsolatos alapinformációkat rögzítettük, a válaszadók nemét, korát, iskolai végzettségét, s itt gyűjtöttünk információkat az önmeghatározás, anyanyelv, beszélt nyelv kérdéskörrel kapcsolatban. A második blokk a „Nyelvelsajátítás, nyelvhasználat, identitás” jelenségére fókuszált. Kíváncsiak voltunk a nyelvhasználat és a helyi társadalom kontextusa közötti összefüggésre. A harmadik kérdésblokkban pedig az adatközlők kulturális mintázatait és romani nyelvvél kapcsolatos attitűdjét vettük górcső alá.

A kutatás színterei

Ibrány

Ibrány Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében található, Nyíregyházától 25 km-re elhelyezkedő járási székhely, amelynek lakossága eléri a 7000 főt, s ezzel a vármegye tizedik legnagyobb népességszámmal rendelkező városa. A körülbelül 7000 lakosból mintegy 1500-1800 roma nemzetiségű. A romákon kívül néhány román, ruszin és német nemzetiségű család él még a többségi magyar lakosság mellett. A településen végzett korábbi kutatásunk eredményeiből tudjuk, hogy az ibrányi népesség korfája egy fiatalodó irányú demográfiai változást mutat, melynek oka egyértelműen a roma lakosság erős gyermekvállalási hajlandósága.⁵⁴

A településen a roma lakosság jövedelmi, szociális, kulturális és képzettségi szempontból egyaránt heterogén. Bár egyre többen költöznek a városközpont közeli utcákba, területileg két fő szegregátumban élnek. Az Alkotmány utca köré szerveződő szegregátumban („fecsketelep”) a mélyszegénységben élő, halmozottan hátrányos helyzetű romák élnek, míg a Kossuth utcán a jobb anyagi körülmények között élő, „tehetősebb” roma lakosság.

A helyi roma közösség döntő többségében az oláh cigányok csoportjához tartozik, a romungrók aránya nem szignifikáns, beás cigány közösségek nem laknak a településen. Komoly feszültséget okoz a városban, hogy szülői kezdeményezésre a református egyház az óvodai nevelésen túl, egy intézményi fenntartóváltás következtében az általános iskolai oktatásban is szerepet vállalt. A korábbi állami fenntartású Móricz Zsigmond Gimnázium jogutódjaként létrejött az Ibrányi Református Óvoda, Általános Iskola Gimnázium és Kollégium. A felmenő rendszerre épülő református általános iskola 2020 szeptemberében két osztályt is indított, ami feszültséget keltett köztük és a KLIK által fenntartott Ibrányi Árpád Fejedelem Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola között.

54 Tóth 2023.

Ezen túlmenően, az oktatás terén bekövetkezett változásoknak társadalmi vetülete is van. Lévén, hogy elsősorban a többségi társadalomhoz tartozó szülők számára jelent igazi alternatívát az újonnan indult református általános iskola, a roma szülők aggályukat fogalmazták meg a magyar gyermekek által eddig jelenlévő szocializációs közeg megszűnése miatt. Álláspontjuk, hogy a helyi oktatásban elkezdődő folyamat egy szegregációs helyzetet eredményezhet.

Hodász

A kutatás másik színtere a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében, az ország cigányok által egyik legsűrűbben lakott járásban, Mátészalkához közel helyezkedik el. A település népességszáma 2015. január. 1-én 3380 fő (KSH 2015) volt. 2001-ben a népszámlálás során a településen élők 14% (KSH 2001)-a cigány nemzetiségűnek vallotta magát, 2011-ben ez a szám már 24,63% (KSH 2011). A település lakónépességét tekintve 19% a 14 éven aluliak aránya, 12% az időkorúaké, és 69% a településen azoknak az aránya, akik aktív korúnak tekinthetők. Jellemző a településen a munkanélküliség.⁵⁵

A település etnikai szempontból multietnikusnak tekinthető, a KSH 2011-es népszámlálási adatai alapján a lakónépesség 23,93%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek. A település társadalmi viszonyaival kapcsolatban Szabó Henriett a következő megállapításokat teszi: „Napjainkra a település társadalmi viszonyait három etnikai közösség együttélése határozza meg: oláh cigányok, romungrók és magyarok. Számarányuk a polgármesterrel készült interjúban rögzített adatok alapján az alábbiak szerint alakul 2020-ban: a lakónépesség 62-67%-a roma nemzetiségű, míg 33-38%-a alkotja a magyar közösséget. A lokális cigány közösségen belül megkülönböztetik a cerhári dialektust beszélő oláh cigányokat - szakértői becslés alapján számuk 1200-1300 fő körüli - és a magyar anyanyelvű romungrókat, 800-900 főt. Az itt élő három részközösség

55 Szabó 2023.

három településrészen koncentráldott: a magyarok a település központjában és az északi részen, az oláh cigányok főleg a keleti településrészen, míg a romungrók többnyire a délnyugati szegregátumban élnek. Nagyobb változásokat a rendszerváltás hozott, ezt követően a két cigány közösségből a település központjába, valamint a vegyes házasságok eredményeként az egymás közösségeibe történő beköltözés fokozatosan terjedt el.”⁵⁶

Az általános statisztikai mutatók alapján Hodász alapvetően egy marginális pozícióban lévő településnek tekinthető, ugyanakkor infrastrukturális szempontból kiépített, és a lakosok számára a legtöbb szolgáltatás elérhető: „Hodászon üzemel bölcsőde, két óvoda, egy általános iskola, polgármesteri hivatal, posta, könyvtár, háziorvosi és védőnői szolgálat, gyógyszerár, valamint szociális intézmények közül családok átmeneti otthona, idősek otthona, gyermekjóléti szolgálat, és található a településen egy pszichiátriai otthon is. Mindez azt jelenti, hogy a községi szinten elvárható alapszolgáltatások teljes spektruma rendelkezésre áll. A településen működő közintézményekben a romák foglalkoztatása is megfigyelhető, igaz, nem magas arányban, és habár nem minden esetben, de többségében roma származásúakkal létesítenek munkaviszonyt a közfoglalkoztatás keretében.”⁵⁷

A vallás napjainkban is nagy szerepet tölt be a településen élők életében. A településen három egyház van jelen, a görög katolikus egyház, a református egyház és a Hit Gyülekezete, amely szintén tagolja a helyiek társadalmi csoportját. Jellemzően a görög katolikusok vannak többségben, hodászi roma közösség életében is kiemelten fontos szerepet tölt be az egyház. A települést a cigánypasztoráció bölcsőjének szokták nevezni, mivel már 1940-es évektől elkezdődött a cigányok lelki, vallási és szociális gondozása. Ez a munka Sója Miklós görög katolikus pap nevéhez fűződik.

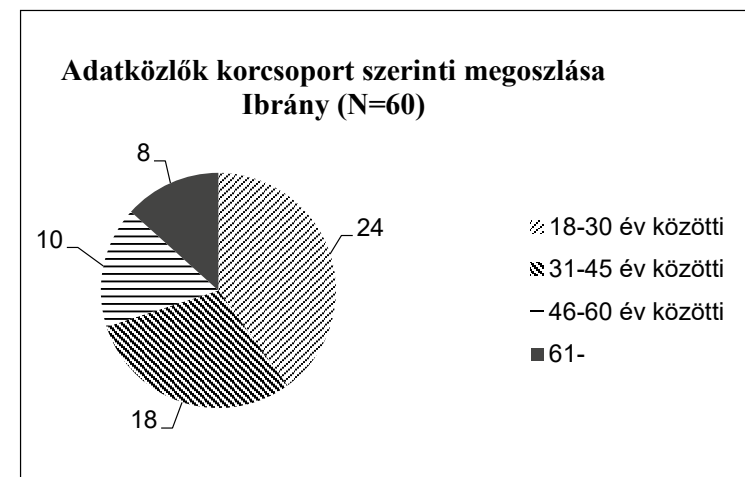
56 Szabó 2023: 63.

57 Szabó 2023: 64.

A kutatás eredményei

Az empirikus adatok bemutatását a korábban ismertetett három kérdésblokk mentén, komparatív módon értelmezzük, a vizsgálat tárgyát jelentő két település közti hasonlóságok és különbség körvonalazásával.

A kérdőív és a félig strukturált interjú első részében a válaszadókkal kapcsolatos általános információkat rögzítettük. Ibrányban a 60 adatközlő nemi megoszlását tekintve 41 nő és 19 férfi. Hodászban ez az arány 44 nő és 16 férfi. A félig strukturált interjúk nemi arányát tekintve, mind a két településen öt nővel és öt férfival történt adatfelvétel. A kutatás során törekedtünk arra, hogy a különböző generációk közötti megkülönböztető sajátosságokat feltérképezzük, így a kérdőív adatfelvételben résztvevő személyeket négy korcsoport szerint csoportosítottuk. Ibrányban a korcsoport szerinti megoszlás a következőképpen alakult:

(Forrás: saját szerkesztés)

Ibrányban a korcsoport szerinti megoszlás és a romani nyelvhez való viszony tekintetében megállapítható, hogy a fiatalabb generáció

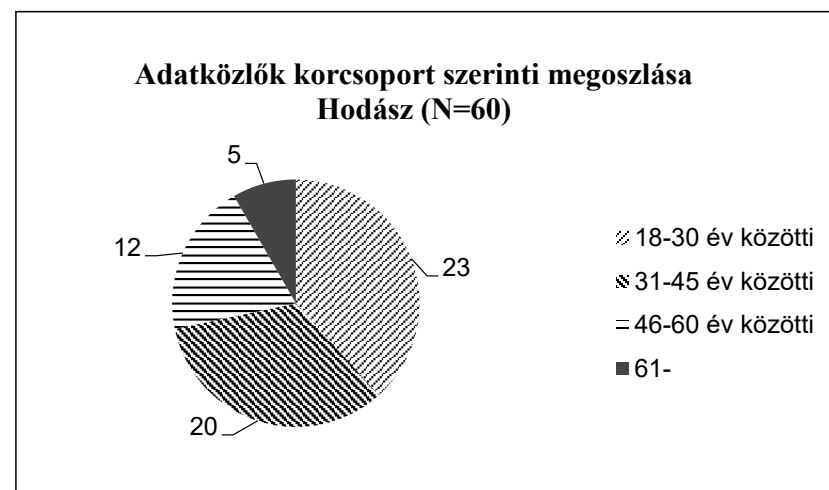
esetében (18-30 év között) az anyanyelv többnyire nem tölt be szignifikáns szerepet az egyén és szűkebb mikroközössége hagyománykészletében. A szóban fogó korosztály még a megértés szintjén bírja a nyelvet, de már nem aktív nyelvhasználó, és készletét sem érez arra vonatkozóan, hogy gyerekének megtanítsa a nyelvet. A félig strukturált interjúk lehetőséget biztosítottak arra, hogy a jelenség okaira is fényt derítsünk. Interjúalanyaink a következőképpen fogalmaztak a fiatalabb generáció nyelvhez fűződő attitűdjével kapcsolatban:

„*Én már öreg vagyok, de nekem anyám és apám is azt tanította, hogy a cigány kultúránkat meg kell őrizni, és az, hogy van nekünk egy ilyen saját külön anyanyelvünk az egy nagyon nagy kincs és büszkének kell rá lenni. Én mindig cigányul beszéltem a gyerekeimmel, de úgy veszem észre, hogy nekik ez a cigány nyelv már nem olyan fontos, mert sokszor itt-hon is magyarul beszélnek. Én attól félek, hogy az unokáimnak ezek már nem fogják megtanítani a cigány nyelvet sajnos.*”(67 éves férfi, Ibrány)

„*Nem tudom, hogy ezek a fiatalok miért nem beszélnek a gyerekeikkel cigányul. Biztosan szégyellik, hogy cigányok, pedig nem tudom mit szégyellnek ezen, attól még nem lesznek magyarok, hogy csak magyarul beszélnek. (...) Cigányul beszélni az a kultúránk.*”(63 éves nő, Ibrány)

A fentiekhez hasonló interjúrészletek kizárólag az idősebb (főleg 60 éves kor feletti) adatközlőktől származnak, ami arra enged következtetni, hogy Ibrányban a romani nyelvhasználat és a nyelvvel kapcsolatos attitűd vonatkozásában egy generációs szakadék figyelhető meg. Az idősebb generáció még értékékként tekint az anyanyelvére, de a cigány származású lakosok fiatalabb generációja (elsősorban a 30 év alattiak) defenzív pozíciót képvisel a romani nyelvvel kapcsolatban, ugyanis sem használni, – tereptapasztalataink alapján – sem átörökíteni nem kívánja anyanyelvét.

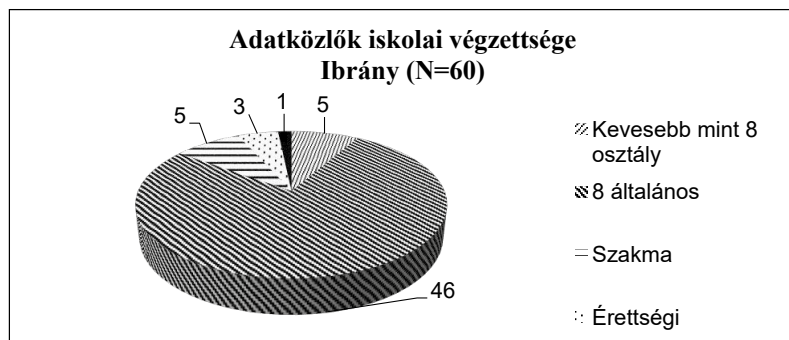
A vizsgálatunk tárgyát jelentő másik településen, Hodászon a következőképpen alakult a kérdőíves vizsgálatban résztvevő adatközlők korcsoport szerinti megoszlása:

(Forrás: saját szerkesztés)

A vizsgálatunk tárgyát jelentő két roma közösség közötti egyik legfőbb distinkció a különböző korcsoportok és az anyanyelvhez való viszony terén már a kutatás kezdeti fázisában egyértelmű volt. Míg az ibrányi roma közösségben a fiatalabb generáció egy távoli diszpozíciót alakít ki a romani nyelv használatával kapcsolatban, addig a hodászi roma közösség fiataljai körében a nyelv fontos szerepet tölt be, az idősebb és a fiatalabb generáció között nem fedezhető fel az attitűdbeli generációs szakadék, amit Ibrányban tapasztaltunk.

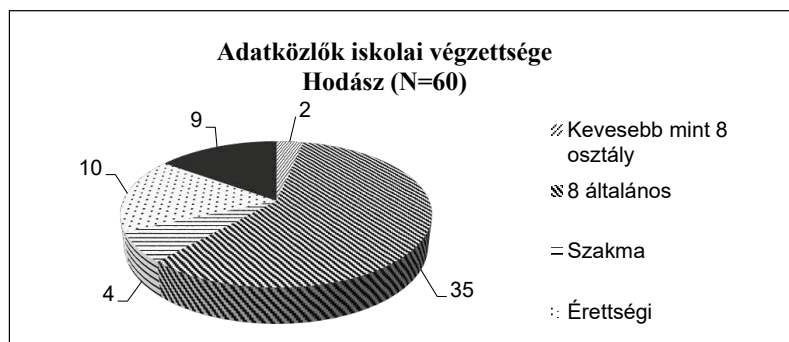
Eddigi tereptapasztalataink alapján, azt feltételezzük, hogy a lokális roma közösségekben az anyanyelvhez való viszony és az iskolázottság között összefüggés figyelhető meg. Válaszadóink iskolai végzettsége a következőképpen alakult:

(Forrás: saját szerkesztés)

A kérdőíves vizsgálatban részt vett adatközlők legmagasabb iskolai végzettségre vonatkozó adatai alapján az ibrányi oláh cigány közösség alapvetően alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a válaszadók közül volt öt olyan személy, aki nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel, az ő esetükben a funkcionális analfabetizmus jelensége is megfigyelhető.

Az iskolai végzettség vonatkozásában Hodászon nagyságrendekkel jobb a helyzet, mint Ibrányban. Az adatközlők iskolai végzettsége a következőképpen alakult:

(Forrás: saját szerkesztés)

Az adatok jól szemléltetik, hogy Hodászon az oktatással kapcsolatban az oláh cigány közösség más attitűdöt képvisel, mint Ibrányban. Kutatásunk, és a településsel kapcsolatos korábbi tereptapasztalataink alapján kijelenthető, hogy Hodászon kialakult egy vékony, magasan kvalifikált roma értelmiségi „elit”. Ez a szituatív jelenség arra készítette minket, hogy a nyelvi asszimiláció és nyelvvesztés jelenségét annak figyelembe vételével vizsgáljuk a településen, hogy az oláh cigány közösség egy része elindult a Milton Gordon-féle asszimilációs modell irányába.⁵⁸ Az amerikai társadalomtudós asszimiláció modellje alapján, a többnyire első generációs értelmiségi fiatalok saját kultúrához való viszonyuk tekintetében egy távoli diszpozíciót kezdenek kialakítani, s a közösségük hagyománykészletét egyre inkább eliminálják viselkedésmintázatukból.

A gordoni-modell koncepciója terjedt el az 1970-es években a magyarországi roma értelmiség körében is, a romák társadalmi integrációjának problematikájával összefüggésben. Ennek értelmében a kor roma elitje azt képviselte, hogy Magyarországon a roma kisebbség integrációja teljes asszimilációval kell, hogy párosuljon. A jelenség ma is megosztja az érintettek körét, különösen a cigányság kulturális identitással jellemezhető csoportja állítja azt, hogy az integráció nem szükséges feltétele a teljes asszimiláció, hiszen a társadalmi érvényesülésre úgy is van lehetőség, ha az egyén megőrzi kisebbségi identitását és a hozzá kapcsolódó kulturális sajátosságokat. Ezt a jelenséget figyelhetjük meg a hodászi oláh cigány közösségben is, ugyanis az értelmiségivé vált fiatalok esetében nem beszélhetünk teljes asszimilációról, sőt hangsúlyozandó, hogy még a nyelvi asszimiláció sem annyira előrehaladt, mint az ibrányi roma közösség esetében:

„Számomra nagyon fontos a cigány kultúra és különösen a nyelv, mert én nagyon büszke vagyok rá, hogy tudok cigányul beszélni és az egész családom cigányul beszél, amikor itthon vagyunk. Egyébként én bent az egyetemen és a koliban is cigányul beszéltem, hogy ha volt mellettem cigány, nekem ez nem okozott problémát, nem szégyelltem, sőt. (...) Persze

azt is tudom, hogy sok mindenben változni kell a cigányságnak, mert vannak olyan dolgok a kultúránkba, amelyek azért hátráltatnak minket abban, hogy olyanok legyünk mint a magyarok”(28 éves férfi, Hodász)

„Attól, hogy mi itt egy páran ki tudtunk törni a hodászi közösségből és elmentünk főiskolára és egyetemre és most diplomás munkakörbe dolgozunk, ez nem azt jelenti, hogy elfelejtettük, hogy honnan jövünk, kik vagyunk és, hogy miben nőttünk fel. Én ugyanúgy tartom a cigány szokásokat, fontosak nekem a hagyományok, és én biztos, hogy a gyerekeimmel is cigányul fogok beszélni, mert nem szeretném, hogy kihaljjon a nyelvünk. (...) Igen, nekem nőként sokat kellett harcolnom a családommal azért, hogy elengedjenek továbbtanulni, és azért be kell vallanom, hogy sokat itt Hodászon rossz szemmel néztek azért rám”(26 éves nő, Hodász)

Az idézett narratívákból az derül ki, hogy a válaszadók életében fontos szerepet tölt be a tradicionális cigány kultúra, s az ehhez kapcsolódó hagyományok, de ettől függetlenül egyfajta hagyomány-distancia figyelhető meg esetükben. A hagyomány-distancia alatt azt értjük, hogy az emberek életében elkezdődött egy olyan folyamat, mely során eltávolodtak a lokális közösségre jellemző hagyományoktól vagy azoknak bizonyos elemeitől.

A közösség hagyománykészletével kapcsolatban kialakult új pozíció az egyének társadalmi érvényesülése szempontjából is egy fontos tényezőnek tekinthető. Az értelmiségivé válás útjára lépő fiatalokban ugyanis megszületik az a felismerés, hogy a lokális közösségükre, s szűkebb családjukra jellemző hagyománykészlet bizonyos elemei a megváltozott gazdasági és társadalmi térben elvesztették érvényességüket. Ez azt jelenti, hogy a roma közösségek tagjainak mentalitását és viselkedésmintázatát szabályozó kulturális sajátosságok bizonyos elemei hátráltató tényezőnek tekinthetők a társadalmi mobilitás és a biztos egzisztenciális feltételek megteremtése szempontjából.

A hodászi oláh cigány közösségben gyűjtött adatok arra is rávilágítottak, hogy a tradicionális cigány hagyományoktól való eltávolodás egyfajta tudatos tevékenységnek tekinthető, mely a szereplők életében

ez eszközként funkcionál a megváltozott gazdasági és társadalmi feltételekhez való akklimatizálódás során. A jelenség elsősorban a roma nők oktatási rendszerben és a munkaerőpiacon való megjelenésük során tapasztalható a legmarkánsabban. Különösen az oláh cigány közösségekben ma még új jelenség, hogy a közösség nő tagjai továbbtanulási aspirációkkal rendelkeznek, és kuriózumnak tekinthető az is, hogy családfenntartói szerepben is megjelennek. Más lokális közösségekben szerzett tereptapasztalataink alapján azt feltételezzük, hogy ez a még kezdeti fázisában lévő folyamat megváltoztathatja a cigány nő és cigány férfi közötti szerepviszonyokat a településen, amely a tradicionális roma kultúrában egy jelentős változásnak tekinthető.

Bár a lokális hagyománykészletől való bizonyos mértékű eltávolodás mind a két közösségben megfigyelhető, de a válaszadók identitáskonstrukciójában markáns szerepet tölt be a kisebbségi csoporthoz való tartozásuk. Ezt bizonyítják a kérdőív azon kérdései, amelyek az etnikai önmeghatározásra vonatkoznak. Az adatközlők a következő kategóriák közül választhattak: magyar, romungró, oláh cigány, beás cigány, egyéb vagy nem sorolom magam egyik etnikumhoz sem. Annak köszönhetően, hogy mind a két vizsgált településen oláh cigányok körében folytattuk a kutatást, így döntően az oláh cigány kategóriát jelölték be. A vegyes házasságok révén találkoztunk olyan személlyel, aki a romungró cigányként definiálta magát. Az etnikai önmeghatározással kapcsolatban érdekes momentum, hogy a nyelvi asszimiláció irányába erősen elmozdult Ibrányban, azok is büszkén oláh cigánynak vallották magukat, akik arra a kérdésre, hogy beszélnek-e valamelyik cigány nyelvet, nemleges választ adtak. A hodászi mintában is találkoztunk az anyanyelv, beszélt nyelv és identitás bonyolultnak tűnő konstellációjával, ugyanis az adatközlők azt nyilatkozták, hogy nem beszélnek a romani nyelvet, de cigánynak vallják magukat, sőt anyanyelvüknek is a cigányt tekintik.

Ezt az ellentmondást a további válaszok árnyalták. A jelenséget leegyszerűsítve a következőképpen értelmezzük: identitása szerint cigány, anyanyelvének is a cigány nyelvet tekinti, szüleit, illetve szűkebb-tágabb családját is cigánynak minősíti.

Ezeknek az adatközlőknek az esetében még érdekesebb a nyelvhasználatban adott válaszaik. Ibrányban és Hodászon is folytattunk kérdőíves adatfelvételt olyan személyekkel, akik bár előzőleg úgy nyilatkoztak, hogy nem beszélnek a romani nyelvet, egy későbbi kérdés során úgy nyilatkoztak, hogy édesanyjával és édesapjával beszélt romani nyelven. Álláspontunk szerint ez a nyelvcsere folyamatával hozható összefüggésbe, ugyanis a klasszikus nyelvcsere teljes lefolyásához három generáció szükséges.⁵⁹ A három generáció: nagyszülő, szülő és gyerek tekintetében a legtöbb családban már csak a nagyszülő, esetleg még a szülő beszél a nyelvet, de a gyerek már nem. Valószínűsíthető, hogy e válaszadók esetében az ő családjuk nyelvcsereje velük zárult, hiszen ők már nem beszélnek, de gyerekként még érthették vagy akár beszélhették is a szülőkkel való interakció során a romani nyelvet, ugyanakkor jelenleg a közvetlen környezetével is már csak a magyar nyelvet használja.

Kutatásunkban a nyelvhasználat mellett a nyelvelsajátítás körülményeit is vizsgáltuk. A kisebbségi léthelyzet következtében Ibrányban és Hodászon is az elsődleges szocializációs szintéren, a családban és a szűkebb-tágabb közösségben került sor a nyelvi szocializációra. A vonatkozó szakirodalomban a nyelvi szocializáció két értelemben használatos. Az egyik értelmezés szerint a nyelv segítségével történik a szocializáció, vagyis a nyelvi szocializációs folyamat a tágabban értelmezett szocializációs folyamatok része és eszköze. A másik értelmezés szerint a nyelvi szocializáció nem más, mint a nyelv használatára történő szocializáció, amely egy implicit tanulási folyamatnak tekinthető, s az egyén gyermekként elsajátítja a nyelv kulturálisan meghatározott módját.⁶⁰

A roma gyermekek nyelvi szocializációjával kapcsolatos első kutatások Réger Zita nevéhez köthetők. Empirikus kutatásai alapján azt az álláspontot képviselte, hogy a tradicionális cigány közösségekben szocializálódó gyerekek iskolás korukra elsajátítják a cigány szóbeli

59 Orsós 2007: 58.

60 Heltai 2015.

kultúra legfontosabb meghatározó jegyeit, s ennek következtében nyelvileg is iskolaéretté válnak. Réger ezzel a megállapításával alapvetően ellentmond azoknak a későbbi kutatásoknak, amelyek szerint a roma közösségekben szocializálódó gyerekek nyelvi szocializációja nem megfelelő, több szempontból is deficittel jellemezhető. Réger a roma tanulók gyengébb iskolai előrehaladásával kapcsolatban tehát azt a véleményt képviseli, hogy nem a nyelvi szocializáció hiányában keresendők az iskolai nyelvhasználatban kapcsolatos problémák gyökerei, hanem a különböző nyelvi szocializációs stratégiákban.⁶¹

A lokális szintéren általunk gyűjtött empirikus adatok azonban nem támasztják alá Réger elméletét. Az adatközlők mind a két településen úgy nyilatkoztak, hogy a kétnyelvűség negatív hatással van a roma gyerekek iskolai teljesítményére:

„Szerintem a roma gyerekek is ugyanúgy tudnának tanulni, mint a magyarok, csak az van, hogy amikor elmennek óvodába, már ott kezdődik a probléma, mert nem értik a mesét, meg azt, amit az óvónők mondanak nekik. Nem is kell mondanom, hogy az általános iskolában meg pláne nem értik, hogy mit kell csinálni és hogyan kell tanulni.” (43 éves nő, Hodász)

„Biztos, hogy a mi gyerekeinknek sokkal nehezebb tanulni, mert ugye az iskolában nagyon jól kell tudni magyarul, és megmondom őszintén, még én sem tudok mindent kifejezni magyarul, csak cigányul. Az iskolában kellene kicsit tanítani őket magyarul is, hogy egy szinten legyenek ők is. (49 éves nő, Ibrány)

Bár a roma közösség a kétnyelvűséggel hozza összefüggésbe a roma tanulók iskolai kudarcait, a különböző nyelvészeti és nevelésszociológiai kutatásokból tudjuk, hogy ez csak részben vezethető vissza a roma tanulók iskolai sikertelenségeinek gyökereire. Ugyanis a cigány nyelvet nem beszélő, romungró közösségből származó gyerekek iskolai teljesítménye sem kielégítő, nyelvi kompetenciájuk is hiátussal jellemezhető, ugyanúgy, ahogy a többségi társadalomhoz tartozó azon gyerekek esetében, akiknek a szülei aluliskolázottak és/vagy nem kielégítő szociokulturális körülmények között élnek.

61 Réger 1990.

Fontosnak tartottuk annak vizsgálatát, hogy településszerkezetileg hogyan jellemezhetőek a kutatási színterek. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy az oláh cigány közösség településen belüli fizikai lakóhelye és a nyelvhasználat között van-e bármilyen összefüggés. Ezt azért is tartottuk szükségesnek megvizsgálni, mert mind a két vizsgált településre jellemző, hogy a romák egy része életvitelszerűen szegregátumi környezetben él. Azt feltételeztük, hogy mind a két település esetén azoknak az embereknek a nyelvhasználatára jellemző az anyanyelvi dominancia, akik fizikailag távolabb laknak a többségi társadalomtól. A résztvevő megfigyelés, illetve a félig strukturált interjúk alapján beigazolódott a hipotézisünk, különösen Ibrány esetében. A szegregátumból elköltözött roma emberek esetében általános tendenciaként megfigyelhető, hogy eltávolodnak a kulturális lokális közösségük hagyománykészletétől, s mindez markánsan megjelenik a nyelvhasználatban:

„Nekem a családban vannak olyanok, akik már beköltöztek a faluba, szinte már szóba se állnak velünk, annyira büszkék lettek, sokan még a cigányságukat is tagadják. A múltkor volt például egy temetés még arra sem jöttek el, tiszta szégyen.”(49 éves férfi, Ibrány)

„Én úgy látom, hogy van itt azért különbség az emberek között, akik itt laknak velünk a cigány telepen, meg azok között, akik már a magyarok közt élnek. Mi megmaradtunk azért cigánynak, ők meg már tagadják a cigányságukat. (...) Van olyan, aki beszél amúgy a nyelvet közülük, de hazudja, hogy nem és mondjuk, cigányul szólunk hozzá, akkor úgy tesz mintha nem is értené vagy félrefordítja a fejét.”(54 éves férfi, Ibrány)

Korábbi, és aktuális kutatásunk is több vonatkozásban rávilágított arra, hogy a nyelvi asszimiláció és a nyelvvesztés egy viszonylag előrehaladottabb állapotban van Ibrányban. Az idézett interjúrészletek több szempontból szélesítik a jelenségről konstruált kutatói percepciókat. Egyrészt az idézett narratívák alapján világossá válik, hogy a szegregátumi lakókörnyezetből kitörni tudó roma származású emberek, nemcsak fizikailag, hanem kulturális szempontból is eltávolodnak a közösségüktől, s annak kulturális mintázataitól. Esetükben

hosszútávon prognosztizálható a teljes nyelvi asszimiláció, ugyanis a helyi többségi társadalomba való integráció kulcsát abban látják, hogy feladják kulturális mintázataikat.

Másrészt az interjúszövegek alapján relevánsnak tekintjük azt a következtetést is, hogy a közösségtől való fizikai eltávolodás, a mindennapi nyelvhasználat, a nyelvi asszimilációval kapcsolatos attitűd együtt jár az egyén identitásának modifikációjával is. A jelenségből hosszú távú következtetéseket vonhatunk le a nyelvváltás transzgenerációs körülményeiről, joggal feltételezhető, hogy a saját lokális hagyománykészletétől eltávolodó emberek a gyerekeiknek már nem fogják megtanítani a romani nyelvet.

A hodászi roma közösségben is megfigyelhető a fenti jelenség, de sokkal kevésbé markánsan. A helyi roma közösségben vannak ugyanis olyan fiatalok, akik tanulás révén elindultak a társadalmi mobilitás útján, s kisebb-hosszabb periódusra elköltöztek a közösségből munkavállalás céljából, de esetükben a közösségüktől való fizikai eltávolodás nem járt együtt a saját kultúra feladásával, sőt, anyanyelvük használata, ápolása és továbbörökítése célként fogalmazódik meg.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a nyelv hogyan hagyományozódik át a közösségben, ugyanis ahogy arról korábban már írtunk, a roma kisebbség esetében a nyelvelsajátítás kizárólagos színtere az elsődleges szocializációs közeg. A jelenség szemléltetésére az alábbi interjúrészleteket közöljük:

„Mi a testvéreinkkel úgy tanultunk meg cigányul, hogy anyám és apám itthon csak cigányul beszélt velünk, úgy tanultuk meg a nyelvet, hogy észre se vettük, az volt nekünk a természetes, hogy tudunk cigányul és magyarul is.”(63 éves férfi, Ibrány)

„Nyilván itthon kell őket megtanítani cigányul, nem az iskolában fognak megtanulni, ott nincs kitől, itt meg itt vannak a szülők, csak az a baj, hogy egyre kevesebb cigány fiatal szülő beszél cigányul, mert már elmagyarosodtak, akkor így kitől hallja a gyerek cigány szót.”(62 éves nő, Ibrány)

A nyelvelsajátítás tehát nem egy explicit tevékenység, az elsődleges szocializáció velejárója, hogy a cigány gyerekek a családban beszélt nyelvet folyamatosan interiorizálják. Ez természetes folyamat, azonban a nyelvvesztés egyik legfőbb okaként az tekinthető, hogy az ibrányi roma közösségben egyre kevesebb az olyan családi miliő, ahol a felcseperedő gyerekek számára a nyelv közvetlenül elérhető, a mindennapi természetes interakciók során elsajátítható. Az ibrányi roma közösség esetében ez olyan tényezőnek tekinthető, amely azzal a fenyegető következménnyel járhat, hogy két-három generáció alatt a közösségben a romani nyelvhasználat minimalizálódik, és a közösség a nyelvvesztéssel lesz jellemezhető.

A hodászi roma közösség ebből a szempontból is jobb feltételekkel rendelkezik, ugyanis a szakirodalom több vonatkozásban is kiemeli, hogy a roma értelmiség tagjaira jellemző tendencia, hogy „visszatanulják” a nyelvet, és kultúrájuk egyik alappillérenek tekintik az anyanyelven való kommunikációt, a nyelv továbbörökítését.⁶² Ahogy korábban utaltunk rá, Hodászon egy jelentős roma értelmiségi réteg alakult az utóbbi évtizedben, s bennük van az a potenciál, amely lassíthatja, vagy akár meggátolhatja a nyelvvesztést a közösségben.

Az utolsó kérdésblokk keretein belül a válaszadók romani nyelvvél kapcsolatos általános attitűdjét kívántuk feltérképezni. A félig strukturált interjú során azt kérdeztük az interjúalanyoktól, hogy szerintük meg kell-e tanulniuk cigányul a gyerekeknek, véleményük szerint idővel eltűnik-e a romani nyelv a településről, illetve, hogy mennyire fontos a romani nyelv ismerete ahhoz, hogy az egyén szerves része legyen a roma közösségnek. Az adatközlők általános véleményét az alábbi narratívák adekvát módon összegzik:

„Hiába tudnak cigányul, az orvosnál vagy a hivatalban nem sokat ér vele, ha nem tudja magát kifejezni magyarul, ezért szerintem inkább magyarul tanítsuk meg a gyerekeket. (...) Igen, attól, hogy nem beszéljük mindennap a nyelvet, attól még ugyanúgy cigányok vagyunk, nem ez számít.(29 éves férfi, Ibrány)

62 Orsós 2015.

„Nekem a férjem romungró és nem beszéli a nyelvet, akkor most ő nem cigány? A gyerekeknek sem nagyon beszélek cigányul, így ők sem tudnak, akkor ők sem cigányok? (...) Fontos nekünk is a cigány kultúra, de nem a nyelven múlik a dolog” (32 éves nő, Ibrány)

„Itt Hodászon azért mi még ápoljuk a kultúrát, fontos a nyelv is, még ugyan beszélük a fiatalok legtöbbje, de meg kell mondanom, hogy azért már itt is vannak sokan, akik nem akarják beszélni, nem tudom, hogy miért. (...) Nem tudom elképzelni, hogy itt valamikor ki fog halni ez a nyelv.” (52 éve férfi, Hodász)

„Nekünk fiataloknak azért fontos a nyelv. Az egyesületünkkel is szervezünk olyan rendezvényeket, amikor a hagyományápolása van, és persze ebben benne van a nyelv is.(28 éves férfi, Hodász)

Összességében megállapítható, hogy Hodászon sokkal erősebben ragaszkodik az oláh cigány közösség az anyanyelvéhez, lokális hagyománykészletükben fontos pozíciót tölt be, és a fiatalabb generáció számára is át kívánják örökíteni, ezzel is megakadályozva a nyelvvesztés folyamatát. Ibrányban ezzel némileg ellentétes általános attitűdöt fedezhetünk fel. Az idősebb generáció számára fontos még az anyanyelv, de a fiatalabb korosztály neutrális a nyelvmegtartással kapcsolatban.

Irodalom

ARATÓ Mátyás

2014 Cigányok, nyelvek, oktatás és tudomány. *Új Pedagógiai Szemle*. 9–10. 36–46.

BALÓ András Márton

2017 Oláh cigány dialektusok Magyarországon. In: Cserti Csapó tiber (szerk.): *Romológia "akkor és most"*. Pécs: PTE BTK NTI, 1–8.

CSERTI CSAPÓ Tibor

2000 A nemzetközinkisebbségvédelem alapkérdései. In: Forray Katalin (szerk.) *Romológia-ciganológia*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 25–41.

EUGENIO, José

2008 *Cigánygyerekek az iskolában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó

HELTAI János Imre

2015 A romani és a beás nyelvi tervezés lehetőségei és kihívásai Magyarországon. *Regio*. 4. 25–57.

LAKATOS Szilvia

2015 A romani nyelv az oktatás és a kutatás tükrében. In: Orsós Anna (szerk.) *A romológia alapjai*. Pécs: PTE BTK NTI, 181–208.

MATRAS Yaron

2007 A romani jövője: A nyelvi pluralizmus politikája felé. In: Bartha Csilla (szerk.) *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 128–146.

ORSÓS Anna

2015 *Cigány/roma nemzetiségi oktatás*. Pécs: PTE BTK NTI

RÉGER Zita

1990 *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest: Akadémiai Kiadó

SZABÓ Henriett

2023 *Variációk az együttélésre*. Debrecen: L'Harmattan Kiadó

SZALAI Andrea

2006 Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények*. 103. 163–204.

TILKOVSKY Lóránt

1998 *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. Században*. Debrecen: Csokonai Kiadó

TÓTH Norbert

2023 A tiszaberceli roma közösség szociokulturális helyzete és iskoláztatással kapcsolatos viselkedésmintázatai. *Különleges Bánásmód*. 9. 2. 133–142.

YINGER, Milton

2002 Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé. *Regio*. 1. 24–44.

Kötet szerzői

BICZÓ GÁBOR

Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar, Társadalomtudományi Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár, PhD, filozófus, kulturális antropológus.

Kutatási területei: asszimilációkutatás, filozófiai antropológia, etnikai együttélési helyzetek vizsgálata, roma kisebbségi közösségek társadalmi integrációjának kutatása, kortárs antropológiaelmélet, dokumentumfilm-készítés.

NAGYGYŐRYNÉ KERTI IBOLYA

Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar, Társadalomtudományi Tanszék mesteroktató, lovári nyelvtanár, gyógypedagógus, szociális szakember.

Kutatási területei: anyanyelvi beszélő roma közösségek, nyelvváltás, lovári nyelvoktatás módszertana.

SZABÓ HENRIETT

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajztudományi és Muzeológiai Intézet, egyetemi adjunktus, PhD. vizuális és kulturális antropológus.

Kutatási területe: etnikai együttélési helyzetek, roma kisebbségi közösségek, lokális társadalmak közösségfolyamatai, etnográfiai/antropológiai filmezés elmélete és módszertana, dokumentumfilm-készítés.

TÓTH NORBERT

Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Gyógynevelési Kar, Társadalomtudományi Tanszék, egyetemi adjunktus, PhD, romológus.

Kutatási területe: roma fiatalok intézményi integrációs folyamatai, pedagógiai antropológia, akkulturáció vizsgálatok.

Képek

Terepkutatás Hodászon

Terepkutatás Ibrányban

Adatfelvétel közben Hodászon

*Nyelvápórási műhely
Hodászson*

*Nyelvi workshop a
Lippai Balázs Roma
Szakkollégiumban*

*A kutatás eredmé-
nyeinek bemutatása
nemzetközi konferen-
cián (Horvátország,
Zadar)*

A kötet Belügyminisztérium és a
Roma Kapcsolatokért Felelős Kormánybiztos,
valamint a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság támogatásával
a Roma - program-23-0414 támogatás keretében jött létre.

BELÜGYMINISZTERIUM

BELÜGYMINISZTERIUM
ROMA KAPCSOLATOKÉRT
FELELŐS KORMÁNYBIZTOS

BELÜGYMINISZTERIUM
Társadalmi
Esélyteremtési
Főigazgatóság

ISBN 978-615-02-2077-2

9 786150 220772